

Agron Bajrami

Kryeredaktor i gazetës *Koha Ditore*
Prishtinë

Gazetat në shërbim të shtetit dhe të kombit

Abstrakt:

Në këtë studim analizoj raportimin e dy gazetave ditore, një serbe (*Politika*) dhe tjetra kosovare-shqiptare (*Rilindja*), në kuadër të kontestit historik mes dy popujve, serbëve dhe shqiptarëve dhe mënyrën si ata janë paraqitur në fillim të shekullit XX – në kohën e Luftërave Ballkanike, shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë dhe Luftës së Parë Botërore – dhe nga fundi i tij – në prag të luftërave të viteve 90-të të shekullit XX dhe shpërbërjes së Jugosllavisë socialiste. Studimi është kufizuar në analizën e shkrimeve të gazetës ditore beogradase *Politika* në kohën e shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë (1912), kohë kur në Kosovë nuk kanë ekzistuar gazeta në gjuhën shqipe, si dhe në shkrimet e *Politikës* dhe *Rilindjes* prishtinase në shtator të vitit 1987, gjatë krizës së shkaktuar me vdekjen e pesë ushtarëve në kazermën e Ushtrisë Popullore të Jugosllavisë në Paraqin. Duke marrë parasysh numrin e madh të argumenteve historike për bashkëjetesën mes shqiptarëve dhe serbëve në hapësirën e Ballkanit, konkludoj se raportimet e njëanëshme gazetareske, plot paragjykime, stereotipe e madje edhe racizëm (*Politika*), si dhe raportimi i dirigjuar partiak (*Rilindja*), janë disa prej faktorëve kyç në krijimin e disponimit negativ ndaj “të tjerëve”. Por, konkludimi përfundimtar është se shkrimet e tilla të gazetave kanë ndihmuar qartë në krijimin e hendekut më të madh mes dy popujve, ndaj është e logjikshme se promovimi i një gazetarie tjetër, pa paragjykime, stereotipe e raportime të politizuara, gazetari që mbështetet në standardet profesionale dhe praktikat më të mira, do të kishte rol të madh në tejkalimin e këtij hendeku.

Fjalët kyçe:

Politika, *Rilindja*, Lufta e Parë Ballkanike, Lufta e Parë Botërore, Rasti Kelmendi

Prolog

Viktima e parë e luftës....dhe paraluftës

Senatori amerikan Hiram Uorren Xhonson (Hiram Warren Johnson), i cili kundërshtonte përfshirjen e Shteteve të Bashkuara të Amerikës në anën e aleatëve në Luftën e Parë Botërore, konsiderohet të jetë autori i thënies së famshme se „*në luftë, e vërteta është viktima e parë*“. Gjithsesi, ka të tillë që thonë se izolacionisti amerikan Johnson thjeshtë ka parafrazuar një thënie të vjetër me shekuj; disa insistojnë se autori origjinal i thënies është Eskili, shkrimtari i madh i tragjediëve nga koha e Greqisë antike, të tjerë thonë se nismëtari i idesë për propagandën e luftës, e cila së pari e vret të vërtetën e më pas njerëzit, është në të vërtetë Sun Cu (Sun Tzu), mendimtar dhe shkrimtar nga Kina e lashtë. Kushdo që të ketë qenë i pari, kjo thënie duket se nuk vlen vetëm për hapësirat e ish Jugosllavisë, e veçanërisht jo vetëm për konfliktin rreth Kosovës. Sepse në rastin tonë, në kohën e fillimit të shpërbërjes së Jugosllavisë socialiste, e vërteta është sakrifikuar shumë para fillimit të luftimeve dhe krimeve masive. Shumë para se fqinjët dhe bashkëqytetarët e dikurshëm të shndërrohen në shënjestra, e vërteta për tjetrin është vvarë. Së pari qetë, pothuaj padëgjueshëm është heshtur, që me kalimin e kohës edhe të ngulfatet nga pushtetarët politikë të cilët në vitet para shpërbërjes së shtetit të përbashkët nisën kalërimin e valëve të nacionalizmit të sapozbuluar. Duart me të cilat kjo e vërtetë u ngulfat ishin – gazetatat.

* * *

Qëllimi i këtij artikulli është që të hulumtohet se si mediat janë përshtatur në vazhdimësi brenda sistemit politik dhe shoqëror, kanë ndjekur dhe shtyrë përpara perceptimet negative për të tjerët, fillimisht duke përhapur paragjykimet ekzistuese nacionaliste, e më pas duke i perfeksionuar ato. Analiza është e kufizuar në dy aspekte. Kufizimi i parë ka të bëjë me përzgjedhjen e materies, meqë analizohen vetëm dy gazeta ditore – *Politika* e Beogradit dhe *Rilindja* e Prishtinës – të cilat kanë luajtur rolin kyç në ndërtimin dhe formimin e perceptimeve publike në shoqëritë, në të cilat u lexuan për një kohë të gjatë, qoftë duke përkrahur trendet e vendosura nga politikatat aktuale, qoftë duke u hapur rrugë politikave të reja, shumë shpesh të rreshtuara në mënyrë shumë më nacionaliste e radikale ndaj “armikut”. Të dy gazetatat me të drejtë mund të konsiderohen faktorë të rëndësishëm në mjediset ku kanë dalë; *Politika* është gazeta më e vjetër ditore në Serbi dhe rajon,⁷⁰ ndërsa *Rilindja* është gazeta e parë në gjuhën shqipe në Kosovë.⁷¹

Kufizimi i dytë i kësaj analize është tematik, sepse punimi ka të bëjë vetëm me disa momente në historinë e gjatë e të ndërlikuar mes serbëve dhe shqiptarëve gjatë shekullit XX: do të vështrij disa ngjarje nga fillimi i shekullit të kaluar, në kohën e rënies së Perandorisë Osmane dhe krijimit të shteteve nacionale në rajon, si dhe në

⁷⁰ <http://www.politika.rs/Stranice/O-nama.lt.html>.

⁷¹ Numri i parë i *Rilindjes* ka dalë më 12 shkurt 1945.

ngjarjet para fundit të shekullit, në kohën që i parapriu shpërbërjes së Jugosllavisë socialiste, me zhdukjen e së cilës janë krijuar shumica e shteteve të sotme të pavarura në rajon.

* * *

Fillimi i shekullit XXI paraqet momentin, në të cilin Kosovën dhe Serbinë e karakterizojnë marrëdhëniet ndoshta më të këqia jo vetëm në kontekstin e entiteteve politike, por edhe si dy shoqëri, dy popuj. Pas luftës së viteve 1998-1999 që përfundoi me largimin nga Kosova të forcave dhe administratës serbe dhe vendosjes së pushtetit të parë ndërkombëtar, e më pas edhe të institucioneve lokale në krye të të cilave është shumica shqiptare, marrëdhëniet mes shqiptarëve dhe serbëve në Kosovë, por edhe mes shqiptarëve dhe serbëve në përgjithësi, pothuaj se pushojnë së ekzistuari. Hendeku që u krijua ishte i përmasave aq të mëdha, sa që në muajt e parë pas fundit të luftimeve mes serbëve dhe shqiptarëve, fqinjët e deridjeshëm, të njohurit, e madje edhe miqtë, gati nuk komunikojnë më mes vete.

Me kohë dhe me ndihmën e bashkësisë ndërkombëtare, por dhe si rezultat i nevojës gjithnjë e më të madhe ekonomike dhe përgjithësisht shoqërore, janë vendosur kanale sado të brishta komunikimi dhe tregëtie. Megjithatë, raportet, edhe sot, veçanërisht pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, më 17 shkurt 2008, janë të ndërlikuara deri në atë masë sa që edhe të drejtat më bazike siç është e drejta për lëvizje të lirë apo ajo e pronës, duhet të negociohen në nivel shtetëror, me Bashkimin Evropian si ndërmjetës në terren “neutral”, në Bruksel.

Një realitet i tillë i marrëdhënieve mes serbëve dhe shqiptarëve është vendosur më së shumti falë faktorëve politikë – më shumë atyre nga Serbia dhe në masë më të vogël atyre nga Kosova – por do të ishte gabim të mendohet se kjo situatë është pasojë vetëm e konflikteve dhe luftërave të viteve '90-të, si dhe shpalljes së pavarësisë së Kosovës në vitin 2008. Mosmarrëveshjet kanë nisur shumë më herët, para më shumë se 100 vjetëve. Ndërsa pjesë integrale e këtij rrëfimi prej fillimit ishin mediat, që do të thotë gazetatat, si media më dominante në gjysmën e parë të shekullit të kaluar.

Vërtetë, historia e marrëdhënieve mes shqiptarëve dhe serbëve nuk reduktohet vetëm në konflikt. Përkundrazi, faktet tregojnë se ndër shekuj dy popujt kanë pasur shumëçka të përbashkët dhe se marrëdhëniet fqinjësore në të kaluarën, deri nga fundi i shekullit XIX dhe fillimi i shekullit XX, më shpesh ishin të mira se sa të këqija.⁷² Megjithatë, hendeku i krijuar në kohën e rënies së Perëndorisë Osmane dhe krijimit të shteteve nacionale në Ballkan, ka mbijetuar si diskurs dominant kur flitet për marrëdhëniet shqiptaro-serbe, ndërsa ky diskurs i armiqësisë historike mes dy popujve është forcuar shumë në vitet 80-të të shekullit të kaluar dhe në fillim të shpërbërjes së Jugosllavisë socialiste, shpërbërja e së cilës ka shtruar çështjen e pashmangshme të statusit të Kosovës.

⁷² Më gjerësisht për marrëdhëniet shqiptaro-serbe shih Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Samizdat/Free B92, Beograd, 1999.

* * *

Fundi i shekullit XIX dhe fillimi i shekullit XX janë shenjuar nga fillimi i rënies së Perandorisë Osmane, si dhe ngritja e nacionalizmit dhe e lëvizjeve shtetformuese në mesin e të gjithë popujve ballkanikë. Kjo është koha kur shqiptarët përpiqen që me mjete politike, por edhe me armë, të zgjidhin çështjen e vet kombëtare me krijimin e shtetit. Serbia, si një shtet tashmë i etabluar i serbëve, çdo herë e më shumë shfaq pretendime në një pjesë të territoreve ballkanike të Perëndorisë Osmane, përfshirë edhe territoret e banuara me shqiptarë (Malcolm, 1999, 217-263). Veçanërisht dy dekadat e para të shekullit XX ishin koha e trazirave të mëdha. Historia botërore ka shënuar dy luftëra ballkanike si hyrje në Luftën e Parë Botërore të cilat, përveç rrënimëve deri atëherë të papara dhe numrit të madh të viktimave, kanë sjellë rënien e katër perandorive (Gjermane, Austro-Hungareze, Osmane dhe Ruse), me të cilat harta politike e botës ndryshoi përgjithmonë: kolapsi i perandorive kontinentale të Evropës shënon edhe fitoren e nacionalizmit (Mazower, 1998, 41-75). Kjo është koha kur në mesin e popujve ballkanikë krijohen lëvizje aktive nacionaliste, qëllimi më i rëndësishëm i të cilave është ndërtimi i shtetit kombëtar në shërbim të zgjimit kombëtar e të popullatës shumicë, duke marrë shembull shtetet e Evropës Perëndimore.

Në procesin e krijimit të shteteve kombëtare, rol shumë të rëndësishëm kishte edhe shtypi, përmes të cilit ideologët e lëvizjeve nacionale lansojnë vizionet e tyre të së kaluarës, të tashmes dhe të ardhmes. Gazetaria e asaj kohe, jo vetëm në Ballkan, por edhe në shumicën dërrmuese të shteteve evropiane, ishte e përcaktuar plotësisht në aspektin nationalist dhe ideologjik, ndaj në shkrimet dhe raportimet e kohës niveli i asaj që do të mund ta quanim patriotizëm i njëanshëm ishte shumëfish më i madh se sa është e pranueshme në shoqëritë e sotme demokratike. Kështu, me shfletimin e arkivave të gazetave, veçanërisht nga koha e konflikteve dhe armiqësive të mëdha (Luftërat Ballkanike apo Lufta e Parë Botërore), krijohet përshtypja se gazetat shërbenin më shumë për ngritjen e moralit të qytetarëve dhe sigurimit të përkrahjes sa më të madhe për shtetin dhe ushtrinë në luftë, se sa për raportimin e asaj që vërtetë ndodhë.⁷³ Përveç kësaj, shtypi në Ballkan përgjithësisht ka funksionuar në kushtet ku një shumicë e madhe e popullatës ishte analfabete, ndaj grupi të cilit i adresoheshin shkrimet gazetareske ishte kryesisht elita lokale, një pjesë e së cilës, natyrshëm, ishte përfshirë aktivisht në të gjitha zhvillimet shoqërore. Për këtë arsye nuk është habi që raportet gazetareske nga ajo kohë janë rregullisht të njëanshme dhe plot paragjykime për popujt dhe shtetet e tjera, më së shumti për ata fqinjë.

Në këto rrethana, qysh para Luftës së Parë Botërore politika e udhëhequr nga qeveria serbe ndaj popullit shqiptar kishte për qëllim pushtimin e territoreve të banuara me shqiptarë që ishin në administrimin osman. Kjo politikë e qeverisë serbe është përkrahur dhe zbatuar në vazhdimësi edhe nga shumica e intelektualëve dhe

⁷³ Kërkimi në arkivat dixhitale siç është, për shembull, Arkiva Dixhitale e Bibliotekës Kombëtare të Austrisë, ofron qasje të shkëlqyeshme në shkrimet nga koha e luftërave të fillimit të shekullit XX, <http://anno.onb.ac.at/>

gazetave serbe. Socialdemokratët progresivë si Dimitrije Tucoviçi (Dimitrije Tucović) dhe gazeta me orientim socialist *Radničke Novine* ishin përjashtim që vërtetëtonin rregullin, derisa rolin qëndror në botën e shtypit gjithsesi e kishte gazeta ditore *Politika*.⁷⁴

* * *

Numri i parë i gazetës ditore *Politika* ka dalë më 12 janar 1904, sipas kalendarit Julian (25 janar 1904 sipas kalendarit Gregorian).⁷⁵ Në ballinën e saj të parë, *Politika* njoftoi lexuesit se detyra e saj si gazetë e pavarur do të jetë „që të hetojë lirshëm të gjitha çështjet publike, pa zemërim dhe pa anim“.⁷⁶ E megjithatë, që nga dalja e kësaj gazete ditore, shqiptarët paraqiteshin si “armiç” dhe “faqezi”, kurse kërkesat e tyre për liri dhe vetëvendosje konsideroheshin të padrejta dhe të paarsyeshme. *Politika*, prej numrit të saj të parë, ka përkrahur dhe ka proklamuar politikën zyrtare shtetërore të Serbisë, e cila fillimisht ia mohonte shqiptarëve të drejtën për të pasur shtet të pavarur, duke insistuar njëkohësisht se territoret e banuara me shqiptarë duhet të ndahen mes saj dhe shteteve tjera ballkanike (Cana, 2006).

Një qasje e tillë ndaj shqiptarëve dhe synimeve të tyre kombëtare është intensifikuar edhe në raportimin e gazetës, veçanërisht në kohën e rënies së Perëndorisë Osmane dhe në muajt para shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë. Përndryshe, Shqipërinë Beogradi zyrtar e shihte si projekt austriak, i përkrahur nga Italia, i cili kërcënon paqen në Ballkan dhe në tërë Evropën. Një vështrim të tillë që idenë e krijimit të shtetit shqiptar e sheh si shpikje austriake, *Politika* e përpunon në detaje në disa shkrime gjatë vitit 1912, prej të cilëve veçanërisht ilustrativ është artikulli i titulluar “Shqipëria” i botuar në ballinën e gazetës më 28 tetor 1912.⁷⁷

Çështja e Shqipërisë është çështje e krijuar artificialisht. Austria e ka nxitur qartazi me qëllim që, në njërën anë të mos mbetet pa eksponent të vetin në rajon pas solidaritetit të popujve ballkanikë, e në anën tjetër që të mbetet në Ballkan edhe më tej një shkak për trazira dhe anarki, duke siguruar ndërhyrjen e mëpasme të saj në punët ballkanike...

Por, si politika zyrtare serbe e asaj kohe, ashtu edhe gazeta, shprehin paragjykimet e përhapura gjerësisht për shqiptarët, duke mohuar se janë të pjekur si popull për ndërtimin e shtetit, ndërsa shtetet perëndimore që përkrahnin idenë e pavarësisë shqiptare – Austro-Hungaria dhe Italia – akuzoheshin se, duke përkrahur shqiptarët, rrezikojnë paqen në tërë Evropën.

⁷⁴ Më gjerësisht për politikën e Serbisë ndaj shqiptarëve dhe Kosovës në kohën para Luftës së Parë Botërore, shih Zekerija Cana, 2006.

⁷⁵ Mbretëria e Serbisë deri në janar të vitit 1919 ka përdorur kalendarin Julian.

⁷⁶ *Politika*, 12. janar 1904, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

⁷⁷ Edhe kjo datë është sipas kalendarit Julian. Sipas kalendarit Gregorian bëhet fjalë për datën 10 nëntor 1912.

“Një copëz rrënojash e gurësh, një kënd i Turqisë evropiane që është më i braktisuri, më i egri dhe më i paarritshmi; një pjesë e vogël toke e papopullar dhe e papunuar duhet të çojë në konflikt të përgjithshëm, në luftë evropiane.

Sot kabinetet evropiane kërkojnë formulën se çfarë të bëjnë me arbanasët e pakulturuar, popullin pa kurrfarë vetëdije kombëtare, pa kulturë e traditë...⁷⁸

Shpallja e pavarësisë së Shqipërisë nuk e ka ndaluar fushatën diplomatiko-mediatike serbe. Përkundrazi, *Politika* ka vazhduar me insistimin se krijimi i shtetit kombëtar për shqiptarët është hap joracional, duke radikalizuar fjalorin e vet për shqiptarët, të cilët në disa shkrime madje as që i konsideron popull:

Arnautët nuk kanë në jetën dhe historinë e tyre kurrfarë gjurmësh të unitetit dhe aftësisë për zhvillim të përbashkët. Ata paraqesin një grup fisesh të egra, të ndara. Dhe si unitet shtetëror ata mund të përkrahen vetëm artificialisht.⁷⁹

Vështirë të besohet se redaktorët dhe gazetarët e *Politikës* ishin të painformuar rreth lëvizjes nacionale dhe përfaqësuesve të vetëdijësuar të shqiptarëve “të egër”,⁸⁰ prej të cilëve një numër jo i vogël ka qenë aktiv në Perandorinë Osmane, që ishin anëtarë të parlamentit në Stamboll, zyrtarë të lartë në administratën e madhe të Sulltanit dhe oficerë të njohur në ushtrinë e tij. Më e besueshme është që *Politika*, siç u shkrua më 1914 në *Radničke Novine*, i ka sulmuar shqiptarët me vetëdije dhe me porosi:

Duke lexuar shtypin borgjez, që njëzëri dhe me porosi të veçantë shkruan për arnautët, si popull jopunëtor dhe hajdut, njeriu thjesht duhet të shtangohet prej habitë kur personalisht vjen në kontakt me ata njerëz dhe kalon nëpër vendet ku ata jetojnë dhe bindet se e gjitha është një gënjeshtër dhe e kundërta është e vërtetë. [...] Arnautët në këtë pjesë të Kosovës janë popull punëtor dhe i ndershëm. Dëshmi për këtë janë dhjetra tregëtarë të pasur serbë, të cilët gjatë kohës së administratës së Turqisë mbanin gjithë pazarin e Ferizajit në duart e veta.⁸¹

⁷⁸ *Politika*, „Autonomija Albanije“, ballina, 19 nëntor 1912, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

⁷⁹ *Politika*, artikulli “Nova Nacija”, ballina, 20 nëntor 1912 sipas kalendarit Julian, 3 dhjetor sipas kalendarit Gregorian, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

⁸⁰ O korenima rasističke propagande protiv Albanaca u Srbiji, shih: Banac, 1984.

⁸¹ *Radničke Novine*, 27 maj 1914, <http://www.e-novine.com/mobile/drustvo/77454-Lai-dravnih-medija-Arnautima.html>

* * *

Ndërkohë që *Politika* me besnikëri e ndiqte politikën zyrtare serbe, në mesin e shqiptarëve të Kosovës nuk ekzistonte ende asnjë gazetë ditore në gjuhën shqipe. Disa gazeta që kanë dalë para vitit 1912 në Kosovë ishin gazeta në shërbim të pushtetit të sulltanit dhe janë botuar kryesisht në gjuhën turke. Jashtë Kosovës ekzistonin disa të përditshme të rëndësishme në gjuhën shqipe që merreshin me zhvillimet politike ndër shqiptarë, përfshirë edhe zhvillimet në Kosovë, por vëmendja e tyre deri në shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë më shumë ishte e kthyer nga zhvillimet në Stamboll, i cili asokohe ishte pengesa më e madhe mes shqiptarëve dhe krijimit të shtetit të tyre.⁸² Megjithatë, përkundër dëshirës së krerëve shqiptarë, krijimi i Shqipërisë së pavarur nuk përfshiu Kosovën, e cila u bë pjesë e Serbisë dhe Mbretërisë së Jugosllavisë, e pas Luftës së Dytë Botërore, edhe e Republikës Popullore Federative të Jugosllavisë, më vonë Republika Socialiste Federative e Jugosllavisë.⁸³ Pikërisht në Jugosllavinë e re, shqiptarët e Kosovës fituan gazetën e parë në gjuhën e vet – gazetën *Rilindja*.

Numri i parë i *Rilindjes* u publikua më 12 shkurt 1945, si „Organ i frontit të përbashkët nacional çlirimtar të Kosmetit“⁸⁴. *Rilindja* së pari është botuar si javore, ndërsa prej vitit 1958 nisi të dalë si gazetë e përditshme. Në ballinën e saj të parë, *Rilindja* paralajmëroi se do të jetë në anën e “luftës kundër shovinizmit” dhe se “nuk asht fajtor populli Shqiptar, as populli Serb, as populli Malazes. Fajtorë janë ata qi i kanë shtyp dhe rrobnuë këta popuj”.⁸⁵ Si e tillë, *Rilindja* ishte qartazi pjesë e sistemit të pushtetit komunist, ndaj dhe lexuesit e vet i informonte sipas diktatit të partisë dhe shtetit, siç ishte rasti i gjitha gazetave të Jugosllavisë socialiste në vitet e para dhe pas Luftës së Dytë Botërore dhe vendosjes së shtetit të ri.

* * *

Në kohën e Jugosllavisë socialiste, nën udhëheqjen e Josip Broz Titos, gazetatat përcollën kryesisht vijën partiake, gjë që në shumicën e rasteve nënkuptonte se ato pasqyronin pozitat e udhëheqjeve republikane dhe krahinore. Sa ishte Titoja gjallë, pozitat e këtyre udhëheqësive kryesisht ishin në vijën e njëjtë dhe shumë rrallë në konfrontim, ndaj dhe shtypi në tërë Jugosllavinë kishte vëshrim të ngjashëm, nëse jo identik, ndaj të gjitha zhvillimeve në vend dhe jashtë tij. Por, pas vdekjes së Josip Brozit, e veçanërisht pas ardhjes së Slllobodan Millosheviqit (Slobodan Milošević) në pushtet në Serbi, gjërat ndryshuan në mënyrë dramatike. Udhëheqjet e republikave më të mëdha, para së gjithash ajo në Serbi, nisën çdo herë e më tepër promovimin e politikave të veta, të cilat me kohën erdhën duke u bërë gjithnjë e më konfrontuese.

⁸² Për synimet e lëvizjes kombëtare shqiptare dhe kryengritjes së vitit 1912, shih: Hasan Prishtina, 1921.

⁸³ Me amendamentet kushtetuese të vitit 1963 Republika Popullore Federative e Jugosllavisë u riemërtua në Republikën Socialiste Federative të Jugosllavisë

⁸⁴ *Rilindja*, 12 shkurt 1945, ballina, arkivi i Bibliotekës Kombëtare të Kosovës.

⁸⁵ *Ibid*

Gazetat ditore jo vetëm që përcollën këto pozicionime të reja, por ato jo rrallë shfrytëzoheshin nga politikanët për hedhjen e tezave të reja, të cilat sa ishte Titoja gjallë konsideroheshin një lloj herezie ndaj socializmit.⁸⁶

Në rrethana të tilla, në Serbi gazetatat si *Politika*, fituan një rol shumë të rëndësishëm në zgjimin e valës së re të nacionalizmit serb dhe ngritjes në pushtet të Slobodan Millosheviqit, si dhe organizimit të të ashtuquajturit “revolucion antiburoklinik”, që u promovua me parullën “Serbia prej tri pjesësh, sërish do të jetë e tërë”. Pushteti lokal në Kosovë⁸⁷, i cili pas demonstratave të vitit 1981 dhe ndërrimeve të udhëheqësve krahinorë ishte i detyruar të dëshmojë besnikërinë ndaj federatës jugosllave, ishte në tërheqje, e bashkë me të edhe *Rilindja*. Raportimi kufizohej kryesisht në botimin e deklaratave zyrtare partiake dhe raporteve të shkurta të agjencisë shtetërore të lajmeve *Tanjug*.

Për shumë arsye, viti 1987 ishte vendimtar. Kjo është koha kur sulmet e Milosheviqit ndaj organeve të vetqeverisjes në Kosovë bëhen gjithnjë e më të hapura, e me kohë edhe më brutale.

Një lloj fillimi i kësaj faze mund të konsiderohet vizita e Millosheviqit në Fushë Kosovë, më 24 prill 1987, ku ai u takua me përfaqësuesit e serbëve të Kosovës, të cilët protestonin kundër strukturave të pushtetit krahinor. Në Fushë Kosovë, Millosheviqi tha frazën tashmë të njohur: “Askush nuk guxon t’ju rrahë”, e cila nga një anë shënonte nisjen e vendosjes së plotë të pushtetit serb në Kosovë, e nga ana tjetër, në mesin e serbëve, ardhjen e Millosheviqit në pushtet. Apo, siç e shpjegon Sonja Biserko, “ardhja e tij e parë në Kosovë në prill 1987 i zbuloi atij fuqinë e nacionalizmit” (Biserko, 2006, 52): “Pas fjalimit në Fushë Kosovë (prill 1987) e kuptoi edhe rëndësinë e mediave, sepse fjalia e tij ‘askush nuk guxon t’ju rrahë’, te populli serb e shfaqti atë si udhëheqës të vendosur” (po aty).

Diç më tepër se katër muaj më vonë, më 3 shtator 1987, një lajm zyrtar e tronditi Jugosllavinë. Në kazermën e Ushtrisë Popullore të Jugosllavisë “Branko Krsmanović”, në Paraqin, shqiptari kosovar, Aziz Kelmendi, me një breshëri nga pushka automatike vrau katër ushtarë dhe plagosi gjashtë të tjerë. Sipas komunikatës së UPJ-së, Kelmendi më pas u vetëvra. Situata tashmë e elektrizuar politike në Jugosllavi me këtë ngjarje u ngarkua edhe më shumë. Më pas, mediat beogradase i shtuan benzinë zjarrit: më pak se 24 orë pas ngjarjes tragjike në Paraqin, në ballinën e vet *Politika* boton: „vrasësi Kelmendi, sipas të gjitha gjasave, nuk e ka tërhequr këmbëzën i vetëm“ dhe: “masakra në Paraqin tregon edhe një herë, në mënyrë tragjike, se kundër-revolucioni në Kosovë është problem jugosllav”.⁸⁸

⁸⁶ Për pozitën e nënshtruar, por komplekse të mediave ndaj pushtetit në Jugosllavinë socialiste gjatë kohës së Josip Brozit e pas vdekjes së tij, si dhe për një vështrim të detajuar të rolit të mediave në promovimin e axhendave nacionale në procesin e shpërbërjes së Jugosllavisë, shih: Kurspahić, 2003.

⁸⁷ Protestat studentore të pranverës së vitit 1981 u cilësuan nga ana e organeve më të larta shtetërore e partiake të RSFJ-së si „kundërrevolucion“, ndaj dhe udhëheqja kosovare me Mahmut Bakallin në krye u shkarkua. Më detajisht rreth protestave studentore të vitit 1981 dhe pasojave të tyre, shih: Mertus, 1999.

⁸⁸ *Politika*, artikulli „Kelmendi ka shtënë mbi Jugosllavinë“, ballina, 4. shtator 1987.

Ndërkohë që *Politika* e 4 shtatorit 1987 tërë ballinën e vet ia kushtoi vrasjes në kazermën e Paraqinit, *Rilindja* më shumë hapësirë i dha vizitës së paralajmëruar në Beograd të kryetarit të atëhershëm të Çekoslovakisë, Gustav Husak, planeve të Këshillit Ekzekutiv për ndërtimin e urës në liqenin e Ujmanit në komunën e Zubin Potokut, raportit nga mbledhja e Këshillit Ekzekutiv Federativ për zhvillimin e bankave dhe lajmit për mbledhjen e shoqatës së luftëtarëve të LNÇ-së në Pejë. Raporti i *Tanjugut* nga Paraqini u botua vetëm në fund të ballinës, krahas lajmit për diskutimin në Këshillin e Sigurimit të Kombeve të Bashkuara rreth luftës mes Iranit dhe Irakut:⁸⁹

Krim i paparë në kazermën e Paraqinit

Sot në agim ushtari Aziz Kelmendi bëri një krim të paparë – në kazermën e Paraqinit vrau në gjumë 4 ushtarë: Sërgjan Simiqin (Srđan Simić) nga Beogradi, Hazim Xhananoviqin (Hazim Džananović) nga fshati Koçiq, komuna e Vitezit, Safet Dudakoviqin (Safet Dudaković) nga fshati Orahovë, komuna e Bosanska Gradishkës dhe Goran Begiqin (Goran Begić) nga Zagrebi. Krimineli Aziz Kelmendi me këtë rast plagosi pesë ushtarë dhe ata nuk e kanë jetën në rrezik. U plagosën Ante Jaziqi (Ante Jezić), Petar Gjekiqi (Petar Đekić), Andreja Presherni (Andreja Prešern), Huso Kovačeviqi (Huso Kovačević) dhe Nexhid Mehmedoviqi (Nedžid Mehmedović).⁹⁰

Në faqen gjashtë, mbi komentin e *Tanjugut* “Të shtëna mbi Jugosllavinë”, u botua edhe komenti i *Rilindjes* i titulluar “Mizori e armiqësi”, i cili të njëjtën ditë u ribotua nga *Politika*.⁹¹

Rilindja, duke raportuar reagimet e pushtetit krahinor kosovar, lajmet nga Paraqini si dhe zhvillimet që pasuan fillimisht i ka përcjellë në mënyrë pasive, kryesisht duke u mbështetur në raportet dhe komentet e *Tanjugut*, ndaj dhe botonte versionet e *Tanjugut* të lajmeve rreth „Rastit të Paraqinit“ madje edhe nga vendet ku kishte korrespondentë të vet, përfshirë qytetet në Kosovë. Kështu, për shembull, *Rilindja* botoi lajmin e *Tanjugut* nga Prizreni sipas të cilit vrasësi nga Paraqini, Aziz Kelmendi, ishte “nacionalist i njohur”.⁹²

Nga ana tjetër, ashtu si Beogradi i shfrytëzoi demonstratat e vitit 1981 në Kosovë për “hapjen e çështjes nacionale serbe dhe nisjes së euforisë nacionaliste serbe”,⁹³ ashtu edhe “Rasti i Paraqinit” u shfrytëzua për nisjen e një fushate të re antishqiptare. Apo, siç e shpjegon këtë në librin e saj *Xhuli Mertus* (Julie Mertus):

Edhe pse askush nuk u akuzua për ndihmës të Kelmendit dhe kurrfarë dëshmish nuk u bënë publike, që do të jepnin indikata për një konspiracion, *Politika* menjëherë supozoi se Kelmendi nuk ka vepruar i vetëm: “Të shtënat e çmendura të Kelmendit,

⁸⁹ *Rilindja*, ballina, 4. shtator 1987.

⁹⁰ *Rilindja*, artikulli „Krim i paparë në kazermën në Paraqin“, ballina, 4 shtator 1987.

⁹¹ Bëhet fjalë për komentin e *Rilindjes* të nënshkruar nga Hilmi Sylja, asokohe njëri nga redaktorët e gazetës, ndërsa *Politika* e ribotoi versionin e shkurtuar nga *Tanjugut*.

⁹² *Rilindja*, lajmi „Krimineli monstruoz – i njohur si nacionalist“, fq. 6, 4 shtator 1987.

⁹³ S. Biserko, *Dëshmitë*, Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut në Serbi, Beograd 2006, fq. 24.

i cili, sipas të gjitha gjasave, këmbëzën nuk e tërhoqi vetëm, nuk mundën dhe nuk do të luhasin besimin në ushtrinë tonë...” Frazë “në mënyrë qyqare dhe tinzërisht” është përdorur në këtë dhe në artikuj të tjerë për të përshkruar mënyrën e veprimit të Kelmendit, duke përkujtuar tiparet që folklori serb ua përshkruan shqiptarëve. (Mertus, 1999, 146)

Për më tepër, në komentin e *Tanjugut* “Kelmendi ka shtënë kundër Jugosllavisë”, botuar në *Politika*, krimi i Kelmendit ndërlidhet drejtpërdrejt me zhvillimet në Kosovë, sepse “të shtënat e vrasësit Kelmendi... fusin në situatën tashmë dramatike të Kosovës shumë më tepër dramë, madje edhe pa marrë parasysh nëse ky krim në Paraqin ishte pjesë e ndodnjë skenari për destabilizimin e shoqërisë sonë” dhe se “me këtë dimension jugosllav të krimit, masakra e djeshme në Paraqin tregon edhe një herë, në mënyrë tragjike, se kundër-revolucioni në Kosovë është problem jugosllav”.⁹⁴

Gjatë gjithë shtatorit të vitit 1987, “Masakra në Paraqin” dhe “Problemi i Kosovës” ishin temat kryesore, të ndërlidhura në faqet e *Politikës*, në takimet e forumeve shtetërore e politike në gjithë Jugosllavinë dhe në tubimet “spontane” të qytetarëve të cilët në protesta kërkonin intervenimin e shtetit në Kosovë. Lexuesve të vet *Politika* u sillte në baza ditore fejtone dhe komente me të cilat për gjithë situatën në Kosovë fajësoheshin ose udhëheqësit shqiptarë të Kosovës, ose Kushtetuta e vitit 1974 me të cilën Kosova fitoi statusin e Krahinës Autonome në kuadër të Serbisë, (por me pushtet të pavarur ekzekutiv në pothuaj të gjitha aspektet dhe me përfaqësim të drejtpërdrejtë në organet më të larta të Federatës).⁹⁵

Njëkohësisht, në gjithë Serbinë turmat sulmonin me gurë dyqanet dhe shtëpitë shqiptare, duke thyer dritaret dhe duke thirrur parulla antishqiptare, por për këto incidente raportohej me shumë mirëkuptim.

Gjuha e kujdesshme që përdornin mediat e afërta me shtetin dhe partinë në përshkrimin e demonstratave kundër shqiptarëve dallonte shumë nga ajo që përdorej për të përshkruar veprimet e ngjashme të shqiptarëve. Kur shqiptarët protestonin apo shkruanin grafitë, veprimet e tyre shiheshin si hapje e rrugës për vrasjet; kur grupet e serbëve tuboheshin para dyqaneve shqiptare duke thirrur parrulla dhe duke u shkatërruar pronën, veprimet e tyre ishin vetëm “protestë kundër krimit mizor”. (Mertus, 1999, 146)

Sic e shpjegon në mënyrë konçize Xhuli Mertus, në ditët pas vrasjes në Paraqin, raportimet mediale në gjithë Jugosllavinë morrën një tendencë të dukshme antishqiptare: “Ndërsa publiku pyeste, ‘çfarë njeriu ka mundur të bëjë diçka të tillë’, gazetaret sugjerorin: ‘irredentisti shqiptar’” (po aty, 147).

⁹⁴ Koment i *Tanjugut*, *Politika*, “Kelmendi ka shtënë kundër Jugosllavisë”, ballina, 4 shtator 1987. Ky koment është botuar të njëjtën ditë edhe në *Rilindje*.

⁹⁵ Në mesin e shumë shkrimeve të këtij lloji është i njohur fejtuni i Halit Ternavcit, “Rrëfimi im për Kosovën”, që është botuar në gazetën *Politika* në gusht dhe shtator të vitit 1987.

Njëkohësisht *Rilindja* i përcillte ngjarjet në mënyrë pasive duke raportuar me një dozë të madhe përmbajtjeje e cila ishte e pashmangshme, jo vetëm për shqiptarët, sepse të gjithë ata që merrnin guximin të kritikojnë pushtetin në Beograd përballëshin me pasoja drastike. Shembull i mirë është rasti i Dragisha Pavloviqit (Dragiša Pavlović), politikanit komunist serb i cili ishte njëri ndër të parët që publikisht iu kundërvu Millosheviqit dhe nacionalizmit në rritje në Serbi. Në mbledhjen e Komitetit të Komunistëve të Qytetit të Beogradit me përfaqësuesit e shtypit, Pavloviqi kritikoi mënyrën me të cilën raportoheshin ngjarjet në Kosovë, duke thënë se “gjendja e përgjithshme në Kosovë krijon një atmosferë të rrezikshme në të cilën çdo fjalë e thënë kundër nacionalizmit serb përjetohet si përkulshmëri ndaj nacionalizmit separatist shqiptar. Në rrethana të tilla, me tiparet alarmante të tensioneve politike të përmasave më të gjera, humbet lehtë orientimi, ngatërrohen përcaktimet, zbehen vijat përtej të cilave nuk bën të kalohet”.⁹⁶ Kundër Pavloviqit menjëherë u nis një fushatë dhe për më pak se dy javë ai u shkarkua nga pozita në Beograd.⁹⁷ Mënyra me të cilën pushteti i Slllobodan Millosheviqit qëroi hesapet me Pavloviqin është vërejtur edhe në Kosovë, në mesin e udhëheqësve krahnorë, por edhe mes gazetarëve, të cilët në këtë rast e panë qartë se konfrontimi me Millosheviqin dhe platformën e tij është i pashmangshëm.

Një gjë e tillë ishte evidente në analizat dhe komentet kritike që nisën të botohen në *Rilindje*, nëpërmjet të cilave gjithsesi nisi të dalë në sipërfaqe një pjesë e frustrimit me situatën e krijuar, ku autonomia e Kosovës kërcënohej drejtpërdrejtë, siç ndodhi në rastin e përmendur të Pavloviqit, i cili në Kosovë u përcoll me interesim të shtuar, meqë arsyeja e konfrontimit ishte pikërisht mospajtimi i tij me politikën serbe rreth Kosovës.

Sipas komentit të *Rilindjes*, Pavloviqi është shkarkuar për shkak se nuk mbeti “në konstatimet kalimthi mbi praninë e nacionalizmit serb dhe të formave primitive manifestative të tij nëpërmjet thyerjes së vitrinave të ëmbëltove të pronarëve të kombësisë shqiptare, por analizon platformën ideore dhe politike të këtij nacionalizmi. Madje, jo vetëm analizon, por lufton drejtpërsëdrejti kundër kësaj platforme, duke u nisur nga bindja se vetëm njeriu i spastruar nga kjo sëmundje shoqërore e viteve 80-të mund të jetë i mirë për vete dhe rrethin e tij”.⁹⁸

Vjeshta e vitit 1987 është koha kur shoqëria kosovare shtyhet në konfrontim të hapur me Serbinë, që me kohë do të shndërrohet në armiqësi. Shtypi në të dy anët i ka shoqëruar qeveritë “e veta”, që në fund të viteve 80-të dhe fillim të viteve 90-të në anën serbe nënkuptonte agresivitetin nationalist, ndërsa në anën kosovare-shqiptare defensivë politike.

Më pak se dy vite më vonë, pushteti i Slllobodan Millosheviqit rrëzoi Kushtetutën e vitit 1974 e me këtë edhe autonominë kosovare, duke e pushtuar efektivisht Kosovën, me çka konflikti në Kosovë kaloi në një fazë më dramatike. Më 28 mars 1989, ndërsa

⁹⁶ *Politika*, 12. shtator 1987, fq. 6

⁹⁷ Pavloviqi është shkarkuar nga detyra në mbledhjen e Komitetit Qëndror të Lidhjes së Komunistëve të Serbisë, të mbajtur më 23-24 shtator 1987.

⁹⁸ *Rilindja*, 27 shtator, 1987, fq. 7

në Kosovë ishte në fuqi gjendja e jashtëzakonshme, në Beograd në mënyrë solemne u shpallën Amandamentet për Kushtetutën e Republikës Socialiste të Serbisë, me të cilat krahinave iu kufizua autonomia në masë domethënëse, duke u marrë të drejtën e vetos në ndryshimet kushtetuese në Serbi dhe duke u ngushtuar shumë pushtetin ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor. Në të njëjtën ditë në demonstratat masive shqiptare në Kosovë u vranë 22 demonstrues dhe dy policë (Biserko, 2006). Më 2 korrik 1990, deputetët shqiptarë të cilëve iu ndalua qasja në Kuvendin e Kosovës lexuan Deklaratën e Pavarësisë me të cilën Kosovën e shpallën Republikë, anëtare të federatës jugosllave, e me të cilën iu kundërvunë publikisht pushtetit të Millosheviqit. Pas shpalljes së Republikës, Kuvendi kosovar shpalli edhe Kushtetutën, më 7 shtator të vitit 1990, në Kaçanik, ndërsa në tetor 1991 u mbajt referendumi në të cilin shqiptarët e Kosovës votuan për pavarësi të plotë.⁹⁹

Më 5 gusht të vitit 1990, Gjykata e Qarkut në Prishtinë ndaloi daljen e *Rilindjes*, ndërsa masa të posaçme u vendosën edhe në Radio Televizionin e Prishtinës. Një zhvillim i tillë i ngjarjeve e ka shtyrë shoqërinë kosovare në ndarje të skajshme, me shqiptarët që ndërtuan sistemin e vet paralel të jetesës, ndërsa serbët mbetën brenda sistemit të pushtetit të vendosur nga Millosheviqi dhe qeveria beogradase. Diskursi i mediave gjatë kësaj kohe është përkeqësuar. *Politika* ka vazhduar me shkrimet anti-shqiptare, ndërsa në vend të *Rilindjes* në Kosovë ka dalë gazeta *Bujku*, në të cilën punuan pothuaj të gjithë ata që mbetën pa punë kur *Rilindja* u mbyll.¹⁰⁰ *Bujku* mbeti i afërt me udhëheqjen shqiptare të Kosovës, e cila prej vitit 1990/1991 shndërrohet në lëvizje, nën udhëheqjen e Ibrahim Rugovës dhe Lidhjes Demokratike të Kosovës të udhëhequr prej tij. *Bujku* mori rolin që të promovojë qëndrimet dhe vështrimet e lëvizjes politike shqiptare, në mënyrë të ngjashme me promovimin që i bënte *Rilindja* qëndrimeve dhe vështrimeve të Lidhjes së Komunistëve të Kosovës. Në anën tjetër mbeti *Politika*, e cila vazhdoi me politikën redaktuese në shërbim të pushtetit serb dhe regjimit të Millosheviqit.

Por shumë shpejt në gjithë territorin e Jugosllavisë së atëhershme nisën të shfaqen gazeta dhe media të reja, ndaj ndikimi i *Politikës* në Serbi dhe *Bujkut* në Kosovë filloi të bjerë. Edhe pse shumica e mediave të reja kanë ndjekur politikë të ngjashme redaktuese, duke përkrahur pozicionet nacionaliste dhe pushtetin, ka patur dhe media të pavarura e kritike ndaj trendeve të shfaqura nacionaliste, siç ishte në Serbi *Naša Borba*, e pas saj edhe *Danas*, ndërsa në Kosovë *Koha Ditore*. Megjithatë, përkundër këtyre shembujve të mirë, diskursi mbizotërues në mesin e mediave ishte konfrontues, që është një argument i fuqishëm në favor të insitimit për përgjegjësi të “krijuesve të opinionit publik të cilët kanë inicuar, toleruar dhe mbrojtur krimet e kryera” (Kurspahić, 2003, xii).

⁹⁹ Pavarësia e shpallur në vitin 1991 është njohur vetëm nga Republika e Shqipërisë.

¹⁰⁰ *Bujku* ka qenë mujore për bujqësi i botuar nga shtëpia botuese *Rilindja* dhe ishte e vetmja revistë në gjuhën shqipe të cilën gjykata nuk e ndaloi, ndaj ligjërisht ishte e vetmja që mund të shtypej në Kosovë pas mbylljes së *Rilindjes*.

Nëse konkluzioni i këtij artikulli është se shkrimet e gazetave kanë ndihmuar qartazi në krijimin e një hendeku edhe më të madh mes dy popujve, logjike do të ishte në rastin e shqiptarëve dhe serbëve, se promovimi i një forme tjetër të gazetarisë, pa paragjykime, stereotipe dhe raportim të politizuar, i gazetarisë që mbështetet në standardet profesionale dhe praktikat më të mira, do të kishte një rol të madh në tejkalimin e po këtij hendeku.

Literatura:

BANAC, I. (1984) *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, N.Y Cornell University Press.

BISERKO, S. (2006) *Svedočanstva* Beograd: Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji.

CANA, Z. (2006) *Politika e Serbise kundrejt çështjes shqiptare 1903-1913* Prishtina: Instituti Albanologjik i Prishtinës.

IMAMI, P. (1999) *Srbi i Albanci kroz vekove* Beograd: Samizdat/FreeB92.

HALLIN, D. C., MANCINI, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics* Cambridge: Cambridge University Press.

KURSPAHIĆ, K. (2003) *Prime Time Crime: Balkan Media in War and Peace*, Washington D.C.: US Institute of Peace Press.

MALCOLM, N. (1999) *Kosovo, A Short History*, New York: New York University Press.

MAZOWER, M. (2000) *The Balkans: A Short History*, London: Random House.

MAZOWER, M. (1998) *Dark Continent: Europe's twentieth century* New York: Vintage Books - Random House.

MERTUS, J. (1999) *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*. LA: University of California Press.

PRISHTINA, H. (1921) *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare te vjetit 1912*, Shkodër: Shtypshkronja Françeskane.

LISTA E BURIMEVE

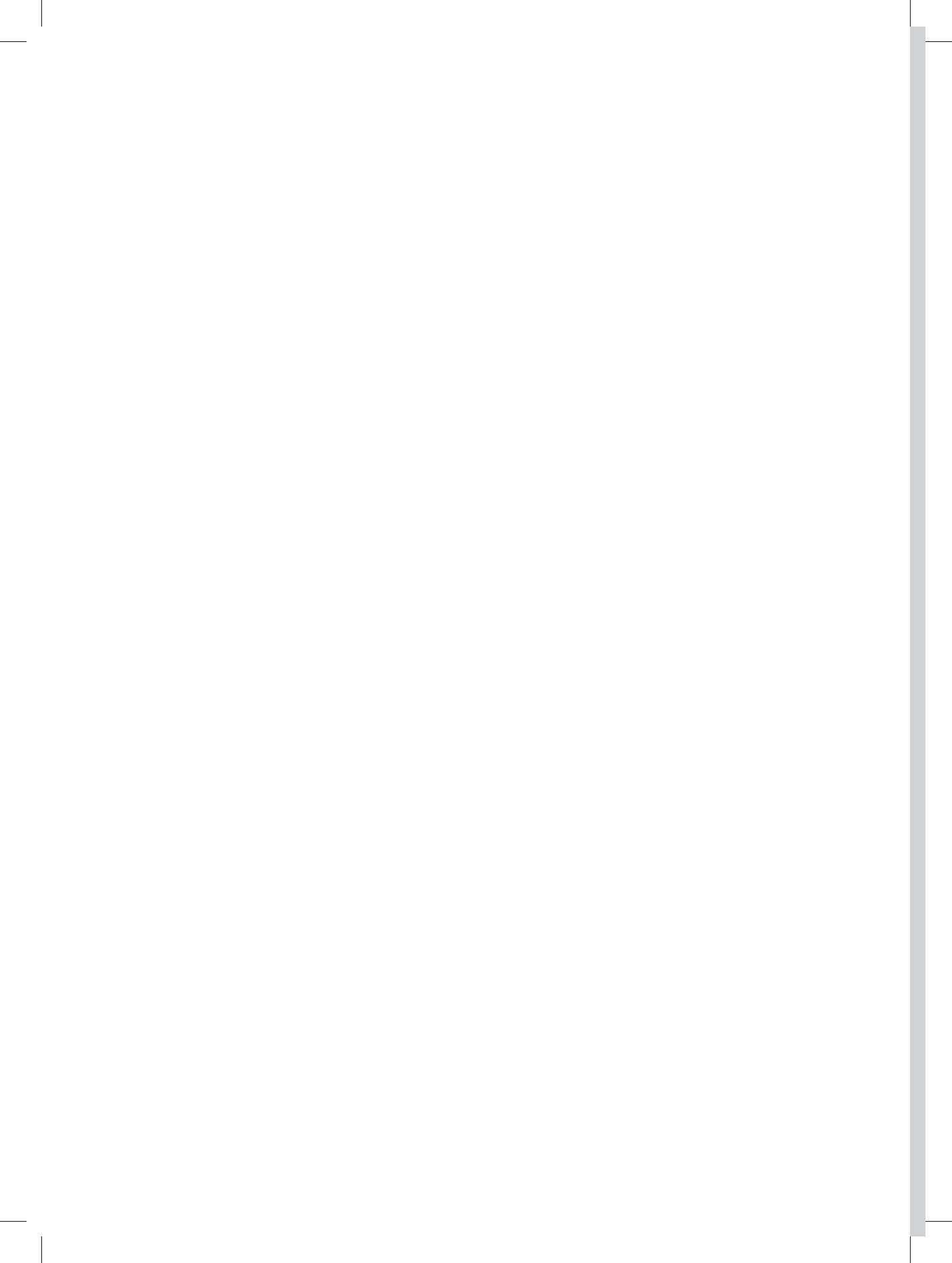
Arkivi i Bibliotekës Kombëtare në Prishtinë

Biblioteka Popullore e Serbisë, arkivi dixhital, <http://www.digitalna.nb.rs/http://www.digitalna.nb.rs/>

Biblioteka Kombëtare e Austrisë, arkivi dixhital, <http://anno.onb.ac.at/http://anno.onb.ac.at/>

<http://anno.onb.ac.at/>

<http://anno.onb.ac.at/>

Agron Bajrami

Editor of *Koha Ditore*

Prishtina

Newspapers in the service of state and nation

Abstract:

In this article I analyze the reporting of two daily newspapers, one Serbian (*Politika*) and the other one Albanian (*Rilindja*), in the context of a historical dispute between the Serbs and Albanians. The article focuses on the ways that these nations were represented in these newspapers in the early twentieth century, at the time of the Balkan wars, Albanian independence and the First World War, and towards the end of that century, during the late 1980s and early 1990s and the dissolution of the socialist Yugoslavia. The study is limited to the analysis of the reporting in the Belgrade-based newspaper *Politika* at the time of the declaration of independence of Albania (1912), prior to the establishment of newspaper in Kosovo in Albanian language, as well as on the reporting of *Politika* and Prishtina-based *Rilindja* in September 1987, during a crisis caused by the death of five soldiers at the Yugoslav Army fort in the town of Paraćin in Central Serbia. Taking into consideration an abundance of historical arguments about a peaceful of Serbs and Albanians in the Balkans, I infer that one-sided journalism full of prejudices, stereotypes and even racism (*Rilindja*) was one of the crucial factors in creating negative attitudes towards „the Other“. I also conclude that such reporting apparently aided in creating a rift between the two nations, and therefore claim that promoting a different kind of journalism, led by professional standards and best practices instead of stereotypes, prejudices or political benefits, would have great role in bridging this rift.

Key words:

Politika, *Rilindja*, First Balkan War, First World War, Kelmendi case

Atdhe Hetemi

Universiteti i Gentit

Parë me sytë e të tjerëve: riprodhimi i orientalizmave dhe ballkanizmi i brendshëm midis shqiptarëve dhe sllavëve të jugut në ish-Jugosllavi

Abstrakt:

Në këtë punim hulumtohet roli i diskursit orientalist dhe ballkanist në ish-Jugosllavi, me një fokus të veçantë tek shqiptarët. Analiza e stereotipeve perëndimore, orientale dhe ballkanike në Jugosllavi bazohet në faktin se orientalizmi dhe ballkanizmi i popujve të këtij rajoni janë parë dhe ende shihen ndryshe nga perëndimi dhe ndryshe nga vetë ata. Krahas kësaj, në këtë punim analizohen perceptimet e shqiptarëve që kanë jetuar në Jugosllavi, si në kuptimin e mënyrës se si e kanë perceptuar vetveten, ashtu dhe të mënyrës se si perceptoheshin nga popullsia mazhoritare e sllavëve të jugut. Nga ana metodologjike, punimi mbështetet në tre punime origjinale: në librin “Orientalism” i Eduard Saidit, në teorinë e Milica Bakić-Hejden për “riprodhimin e orientalizmave” në Ballkan dhe në analizën e praktikave të jashtme të reprezentimit të Ballkanit, të zbatuar nga Maria Todorova. Jemi të mendimit që autorët e përmendur japin një kornizë të dobishme teorike për hulumtimin e shpërndarjes së diskursit orientalist dhe ballkanist në Jugosllavi.

Fjalët kyçe:

shqiptarët, ballkanizëm, Jugosllavi, serbët, Perëndim

1. Hyrje

Prania e diskursit orientalist dhe ballkanist në Jugosllavi ka prodhuar stereotipa në Perëndim. Ekspozimi orientalist dhe ballkanist i këtij rajoni formoi gjithashtu diskurse të larmishme midis komuniteteve në territorin e Jugosllavisë, sidomos për shkak të historisë së ndryshme dhe specificitetit të secilit prej grupeve etnike.

Megjithatë orientalizmi dhe ballkanizmi nuk mund të interpretohen në mënyrë uniforme në kontekstin e Jugosllavisë. Në këtë punim theksohet karakteri shumështrësor dhe polifonik i orientalizmit, i pasqyruar në mënyrën se si e perceptonin veten popujt e Jugosllavisë, si e shihnin ata njëri-tjetrin dhe si i shihte Perëndimi.

Me anë të aplikimit të lenteve teorike të orientalizmit dhe ballkanizmit për shqiptarët e Jugosllavisë, ky punim eksploron dhe jep disa mendime për mënyrën se si e kanë përkufizuar veten, mënyrën se si i perceptonte popullsia mazhoritare e sllavëve të jugut në Jugosllavi dhe pse e konsideronin përkatësinë e tyre kombëtare si tiparin më të rëndësishëm të vetpërcaktimit, ndryshe nga popujt e tjerë që jetonin aty.

2. Orientalizmi

Simbolikisht, Orienti shënon Lindjen, ndryshe nga Oksidenti i cili i referohet Perëndimit, kurse orientalizmi si koncept përdoret shpesh si term analitik për mënyrën se si perceptohet Lindja nga Perëndimi. Duke filluar nga shekulli XIX, orientalizmi përdoret si term tradicional për studimet orientale edhe pse fjali i gjuhës angleze i Oksfordit jep vetëm një shembull të këtij përdorimi në vitin 1812 dhe kjo tek poeti dhe udhëtari i famshëm Lord Bajron (Lord Byron) (Pearsall & Hanks, 2001). Shkencëtari palestino-amerikan Eduard Said (Edward Said) në librin e tij të falshëm dhe provokues *Orientalism* (Said, 1977) e ndryshoi kuptimin e këtij termi njëherë e përgjithmonë. Sipas tij orientalizmi ka të bëjë me disa gjëra për të cilat mund të thuhet se qëndrojnë në një raport varësie të ndërsjelltë. Perceptimet e pasinqerta të “Orientit” si “tjetri” i ndryshëm, i pazakontë, fantastik, i dhunshëm, fetar dhe inferior, Saidi i pozicionon përmes analizës filozofike. Duke analizuar qëndrimet perëndimore ndaj Lindjes, orientalizmin e konsideron si një krijim të fuqishëm ideologjik evropian dhe si një mënyrë me të cilën shkrimtarët, filozofët dhe administratorët kolonialë përpunojnë çështjen “e të qenit tjetri” të kulturës, traditave dhe dogmave lindore (Said, 1977, 149). Synimin perëndimor të marrjes me Lindjen Saidi e pasqyron përmes fjalorit të gjeneralizuar dhe sistematik që përdoret për të përshkruar Orientin si i pandryshueshëm, i njëtrajtshëm dhe si diçka të cilës Perëndimi duhet t’i druhet. Ai analizon mënyrën se si vështrohet në Evropë dhe Amerikë kultura islame, si dhe atribuimet e përgjithshme dihotomike që ata përpiqen t’i japin Lindjes: barbarizmi përballë qytetërimit, përparimi perëndimor që kemi pas “nesh” përballë “atyre”, ose krishtërimi dhe qytetërimi përballë primitivizmit dhe islamit. Orientalizmi gjithashtu merret me klishetë universale të natyrës njerëzore duke përfshirë pushtetin dhe

diskursin, të cilat rezonojnë përtej ndarjeve “Lindje-Perëndim”. Duke eliminuar pretendimet e Perëndimit për ta shfaqur veten si racional, të zhvilluar, human dhe superior, ndërsa Orientin si të pazhvilluar, anormal dhe inferior, Saidi konsideron që Orienti në përshkrimet perëndimore paraqitet si “Tjetri” më qëllim realizimin e mbizotërimit dhe sundimit. Saidi është i mendimit se për perëndimorët abstragimet që orientalët s’janë për t’u besuar, sepse “nuk dinë gjë për lirinë; mirësjelljen nuk e njohin fare: dhuna është zoti i tyre” (citim i Shatobrijanit (Chateaubriand) në veprën e Saidit *Orientalism*), janë më të preferueshme sesa provat e drejtpërdrejta.

Megjithatë, teoritë e Saidit janë kritikuar prej shumë autorëve. Ndër ta, Ian Buruma dhe Avishai Margalit shkruan një përgjigje kritike ndaj Orientalizmit të Saidit si libër që synon të arsyetojë qëndrimet anti-perëndimore, me emrin *Oksidentalizmi: historia e shkurtër e anti-oksidentalizmit*. Buruma dhe Margalit japin shembuj nga kontekstet historike për faktin që oksidentalizmi nuk mund të konsiderohet mirëfilli si produkti ekskluziv dhe original i Lindjes, edhe pse aspektet themelore të tij mbeten të skicuara. Autorët përdorin termin oksidentalizëm si antitezë ndaj orientalizmit, gjë që synon të theksojë se “Perëndimi” mbetet i pahulumtuar dhe për fat të keq i keqinterpretuar në mendjet e armiqve të tij të vetëshpallur. Në krahasim me Saidin, Buruma e Margalit konsiderojnë se rrënjet e oksidentalizmit gjenden në botën perëndimore dhe në botën jo-perëndimore (Buruma dhe Margalit, 2005).

3. Lidhja e orientalizmit dhe ballkanizmit me Ballkanin

Teoria e Saidit mbi orientalizmin është e dobishme gjithashtu për të kuptuar domethënien e mënyrës se si Perëndimi e imagjinon Ballkanin. Duke e zgjeruar këtë koncept, Milica Bakiq-Hejden (Milica Bakić-Hayden) dhe Robert Hejden (Robert Hayden) janë të mendimit që Ballkani mund të perceptohet si variacion i temës orientaliste në bazë të së cilës ky rajon dallohet si pjesa e Evropës që dikur ka qenë nën pushtetin osman (M. Bakić-Hayden & R. Hayden 1992). Milica Bakiq-Hejden gjithashtu përdor termin “riprodhimi i orientalizmeve” (ang. „nesting orientalisms”) (1995) dhe me futjen e idesë së “riprodhimit” ajo tenton të përcaktojë probabilitetin e secilit rajon që kulturat dhe rajonet në Lindje t’i vështrojë si më konservatoree dhe më primitive (M. Bakić-Hayden, 1995, 917). Ajo pretendon se gjatë procesit të riprodhimit, identitetet bëhen likuide dhe mbivendosen, pra identitetet etnike, kombëtare, fetare ose gjinore mund të zëvendësohen ose të bëhen fikse, por pavarësisht kësaj janë të ndryshueshme. Në kuadër të kësaj teorie, ajo po ashtu shpjegon se si një grup që krijon “tjetrin” e orientalizuar gjithashtu mund të bëhet objekt orientalizimi nga ana e një grupi tjetër. Sipas këtij koncepti, Azia është më “Lindje” dhe më “tjetër” në raport me Evropën Lindore, kurse në Evropën Lindore Ballkani perceptohet si “lindor”. Kjo hierarki ekziston gjithashtu dhe në Ballkan. Për shembull, popullsia jugosllave në zonat që dikur i përkisnin monarkisë së Habzburgëve e konsideron veten më shumë evropiane në krahasim me popullsinë lindore ortodokse e cila, nga ana tjetër, gjithashtu e sheh veten më evropiane në raport me popullsinë që e ka marrë identitetin

prej myslimanëve evropianë, të cilët ende e dallojnë veten nga orientalët e skajshëm, jo-evropianë (M. Bakic-Hayden, 1995, 922)

Nga ana tjetër Maria Todorova, ideuesja e teorisë së ballkanizmit¹⁰¹, në kuadër të analizës së saj historike sjell në diskutim argumentin e Milica Bakić-Hejdenit dhe insiston që ballkanizmi është një diskurs tërësisht i ndryshëm dhe që kjo pjesë e Evropës nuk paraqet ndonjë variacion të orientalizmit (Todorova, 1994, 454, 455). Ajo në mënyrë bindëse shfaq faktet historike që tregojnë se ballkanizmi nuk mund të konsiderohet si nënloj i orientalizmit, sepse ky koncept u zhvillua pavarësisht nga orientalizmi dhe është motivuar fort nga nacionalizmi agresiv dhe pasionant e jo nga feja. Edhe pse Todorova thotë që imazhi jokonsistent (por zakonisht negativ) i Ballkanit në kulturën perëndimore ndikon në paradokset e referencës kulturore dhe të supozimeve të saj, ajo megjithatë pretendon se Ballkani është pjesë përbërëse e Evropës, të paktën e asaj provinciale ose periferike, siç edhe është konsideruar gjatë shekujve të fundit. Sipas Todorovës, ballkanizmi trajton dallimet në kuadër të një tipi, dmth. Evropës dhe jo dallimin midis tipave të ndryshëm (“Oksident” dhe “Orient”). Todorova kështu insiston në dallimin midis teorisë së Saidit mbi orientalizmin dhe teorisë së saj mbi ballkanizmin:

Gjeografikisht i pandashëm nga Evropa, por kulturallisht i ndërtuar si “tjetri”, Ballkani me kalimin e kohës u bë objekt i frustrimeve të shumta të jashtme politike, ideologjike dhe kulturore, duke shërbyer si depo katakteristikash negative përballë të cilëve është ndërtuar imazhi vetëpërgëzues i “të qenit evropian” dhe i “Perëndimit”. Ballkanizmi ka përjashtuar në mënyrë të përshtatshme “Perëndimin” nga akuzat për racizëm, kolonializëm, eurocentrizëm dhe jotolerancë të krishterë: në fund të fundit Ballkani është në Evropë, i banuar me popullsi të bardhë, kryesisht të krishterë (Todorova, 1994, 456).

Domethënia e ballkanizmit si koncept për ndërtimin e identiteteve është theksuar gjithashtu. Në rastin e Ballkanit, ndërtimi i identiteteve përfshin një perceptim të dyfishtë të Ballkanit si pjesë e Evropës, por edhe të kundërtën dhe “anën e errët” të saj. Ndaj, sipas Todorovës, ballkanizmi zhvillohet pavarësisht nga orientalizmi dhe në aspekte të caktuara edhe kundër tij, kjo pjesërisht sepse Evropa Juglindore konsiderohet gjeopolitikisht ndryshe nga Lindja e Afërt apo Lindja e Mesme (Todorova, 2004, 20).

Edhe pse origjina e përdorimit modern të termit Ballkan i referohej thjesht emërtimit gjeografik, Ballkani nuk funksionon më në këtë mënyrë. Përkundrazi, emri i kësaj zone mori një domëthenie tejet negative, madje dhe raciste. Në mënyrë pak a shumë të ngjashme si Robert Kapllan (Kaplan) në librin e tij *Balkan Ghosts; A Journey Through History* (Fantazmat e Ballkanit: Udhëtim nëpër histori), Maxhearua

¹⁰¹ Maria Todorova e ka parashtruar teorinë e ballkanizmit ose riprodhimit të ballkanizmave. Ajo pretendon që “ekziston një diskurs të cilin e kam quajtur ballkanizëm dhe që krijon një stereotip për Ballkanin, ku politika është ndërthurur në mënyrë të konsiderueshme dhe organike me këtë diskurs”.

gjithashtu përkufizon ballkanizmin si “gjendja permanente e konfliktit të ftohtë apo të nxehtë midis shteteve fqinje mbi territoret me popullsi të përzier” (Madgearu, 2008, 3). Siç konsideron Maxgearu, edhe pse gadishulli i Ballkanit shpesh quhet “fuçia evropiane e barutit”, emërtimi më i saktë do të ishte “kazani evropian i shkrirjes”. Me eliminimin e çdo fuqie të jashtme që dominon në këtë zonë, shtetet ballkanike, të nxitura nga propaganda politike ose ideologjitë nacionaliste, e përdornin historinë për të mbështetur pretendimet e tyre territoriale, për të justifikuar spastrimin etnik dhe konfliktin me shtetet e tjera (Madgearu, 2008, 3). Pavarësisht nga pozicioni gjeografik në Evropë, Ballkani u bë hija e Evropës ose ana e saj e errët. Këto stereotipe ballkanike u ringjallën nga konfliktet e fundit në Jugosllavi, që shpesh quheshin luftra ballkanike, pavarësisht nga fakti që ishin të limituara në republikat ish-jugosllave dhe që kjo shprehje tradicionalisht përdorej vetëm për të përshkruar konfliktet e viteve 1912-1913 që u zhvilluan mes katër shteteve ballkanike (Bullgari, Greqi, Mali Zi, Serbi) dhe Perandorisë Osmane, pak kohe para Luftës së Parë Botërore.

Megjithatë, Todorova dhe Bakiq-Hejden janë dakord për çështjen e perceptimit të Ballkanit si “tjetri” në sytë e Perëndimit, edhe pse e para pretendon se ai është motivuar nga nacionalizmi agresiv e pasionant (Todorova, 1994), kurse tjetra thekson se feja ndikonte në ndarjen e mëtejshme midis Lindjes (kishave ortodokse dhe islamit) dhe Perëndimit (kishës katolike romake dhe asaj protestante) (M. Bakić-Hayden & R. Hayden 1992). Bakiq-Hejden insiston se për shkak të origjinës së tyre fetare, edhe vetë komunitetet që jetojnë në këtë zonë janë konsideruar reciprokisht si “tjetri”, ose si “joevropianë”. Kur vëmendja kthehet vetëm tek një pjesë e Ballkanit, d.m.th. në Jugosllavi, bëhet e qartë se zonat e banuara me popullsi mazhoritare të fesë katolike romake në teritorrin e ish-monarkisë së Habzburgëve e konsideronin veten ndryshe, ose “më evropiane”, në krahasim me zonat e tjera që me përpara kanë qenë nën pushtetin Osman. Krahas kësaj, Bakić-Hejden analizoi mënyrën se si e pa veten komuniteti ortodoks si më evropian në raport me popullsinë që mori përsipër identitetin e myslimanëve evropianë (boshnjakët). Pas analizës së përmendur, ajo përfundon se sllovenët dhe kroatët përdornin fenë e tyre katolike romake dhe përkatësinë e dikurshme në Perandorinë Habzburge për të realizuar aspiratat e tyre evropiane, kurse përparësitë e përkatësisë në Perandorinë Osmane nuk kishin asnjë rëndësi, sidomos për myslimanët (M. Bakić-Hayden & R. Hayden, 1992, 923). Veriperëndimi thekson karakterin evropian dhe përparësitë e dukshme të përkatësisë së dikurshme në Perandorinë e Habzburgëve, kurse trashëgimisë osmane i vihet faji për fatkeqësitë e pjesës tjetër të shtetit.

4. Aplikimi i perspektivave teorike orientaliste dhe ballkaniste në rastin e shqiptarëve të Jugosllavisë

Shqiptarët etnikë në Jugosllavi jetonin kryesisht në Kosovë, Maqedoni, Serbi juglindore dhe në Mal të Zi. Si pasojë e sundimit të gjatë osman në disa nga territoret ku banonin ata, shqiptarët përfshihen gjithashtu në domenin e ballkanizmit të Maria

Todorovës, ku ajo pretendon se “është e pakuptimtë të kërkosh trashëgiminë osmane në Ballkan. Ballkani është trashëgimia osmane” (Todorova 2004; 83, 161). Krahas ilustrimit të dhënë nga Todorova, mënyra kryesore se si u përbrendësua ballkanizmi midis shqiptarëve që jetojnë në Jugosllavi, përfshin gjithashtu edhe diferencimin e brendshëm të bazuar në karakteristikat ballkanike të injektuara prej së jashtmi, ose ato që Bakić-Hayden i quan “riprodhimi i orientalizmeve”.

Edhe pse shumica e popujve të Jugosllavisë përdorën përkatësinë fetare si mjetin më të rëndësishëm për marrjen e identitetit perëndimor dhe evropian duke “larë duart” nga e kaluara e tyre osmane dhe nga njëri-tjetri, shqiptaret ishin një përjashtim. Sipas Bakić-Hayden, feja nuk ndikoi në ndjesinë e fortë të identitetit kombëtar e “jo-sllav” tek shqiptarët (M. Bakić-Hayden, 1995; 925, 926). Sipas kësaj, nacionalizmi shqiptar – i bazuar në gjuhë, përkatësi etnike e territor dhe jo në fe – që propagandonin përfaqësuesit e elitës shqiptare, ishte një mjet që unifikoi ideologjikisht shtetin shqiptar dhe territoret e tjera të banuara nga shqiptarët.

4.1 Si e kanë përkufizuar veten shqiptarët

Duke qenë se elitat kombëtare shqiptare, ngjashëm me rastin e elitave të tjera në Ballkan, ishin perceptuar në mënyrë orientaliste dhe ballkaniste, pra si pjesë të shoqërive jo-perëndimore, edhe ato kërkuan që bashkësia e tyre t’u ngjajë shoqeve perëndimore, që konsideroheshin si burimi referent i “modernizimit” dhe “progresit” gjatë procesit të modernizimit në shek. XVIII dhe XIX (Todorova, 1997). Në tezën e tij të doktoraturës, Dukagjin Gorani pretendon se procesi i “perëndimorizimit” të këtyre shoqërive përfshinte njëkohësisht procesin e “deorientalizimit” të tyre. Me fjalë të tjera, “oksidantalizmi” i dikujt mund të matej vetëm nëpërmjet “mungesës së orientalizmit” të tij. Ai konsideron se kjo i shkon për shtat historisë së narrativave ideologjike që kanë vendosur dhe formuar identitetin etno-kombëtar të shqiptarëve në Ballkan. Gorani në veçanti konsideron se analiza e efekteve të diskurist orientalist është e rëndësishme për studimin e peizazhit epistemologjik që kushtëzoi formimin e identitetit kombëtar dhe të ideologjisë në shoqëritë jo-perëndimore (Gorani, 2011, 77). Nga ana tjetër, historiania franceze Natali Klajer (Nathalie Clayer) në hulumtimin e saj historik të detajshëm që trajton konstruimin e nacionalizmit shqiptar, thekson se ky i fundit në Ballkan është produkt i transformimeve politike që përshkonin Perandorinë Osmane (Clayer, 2012). Duke shkruar për zhvillimin e lëvizjes kombëtare shqiptare, Jonilda Rrapaj dhe Klevis Kolasi nga Universiteti i Ankarasë e kanë ndarë atë në tre faza themelore – fillimi, forcimi dhe përhapja:

- a. Fillimi lidhet me periudhën e botimit të alfabetit të parë shqip në vitin 1844, që përfaqëson një fillim simbolik dhe zgjat deri në shpërbërjen e Lidhjes së Prizrenit (1881) ose botimin e Manifestit kombëtar të Sami Frashërit në vitin 1899;
- b. I shtohet intensiteti pasi Porta e Lartë theu Lidhjen e Prizrenit, veçanërisht pas krizës greko-osmane në vitin 1897 dhe vazhdon madje edhe pas shpalljes së pavarësisë, për shkak të strukturës së brishtë dhe jokonsistente shtetërore;

- c. Përhapja e nacionalizmit midis masave të gjëra popullore fillon vetëm pasi u vendos struktura e vërtetë shtetërore dhe pasi u arrit stabiliteti në periudhën pas vitit 1920 (Rrapaj dhe Kolasi, 2013, 195).

Një periodizim të tillë të përgjithshëm e përkrah gjithashtu dhe hulumtimi i hollësishëm i Natali Klajerit (Clayer 2012, 137). Si shumica e kombeve në Ballkan, gjatë tre fazave të lartpërmendura, shqiptarët ishin në kërkim të origjinës parakristiane, që në rastin e tyre u përfaqësua nga pellazgët dhe më vonë nga ilirët. Një nga propaganduesit kryesorë të kësaj ideje, që më vonë e kanë ndjekur edhe militantët shqiptarë, ishte austriaku von Han, i cili në vitin 1854 botoi në Vjenë veprën me titullin *Albanesische Studien* (Studimet shqiptare) ku, ndër të tjera, shprehu mendimin se shqiptarët janë popull autokton, sepse rrjedhin drejtpërdrejt nga ilirët, sikurse dhe popujt e Maqedonisë e Epirit, e të gjithë së bashku më tej rrjedhin nga pellazgët prehistorikë (Hahn, 1854). Shqiptarët filluan ta perceptonin veten si pasardhësit të ilirëve, duke synuar “të duken ndryshe” nga pjesa tjetër e popullsisë së Ballkanit dhe me siguri “jo-sllavë”, e këto ishin elementët e parë të “modernizimit”. Madje edhe sot, shqiptarët e konsiderojnë idenë e trashëgimisë ilire si pjesë të trashëgimisë së përbashkët të tyre.¹⁰² Në librin e Uillks (Wilkes), *The Illyrians* (Ilirët) nënvizohet se territori midis detit Adriatik dhe lumit Danub, Jugosllavia dhe Shqipëria e sotme, dikur ka qënë i popujve që në botën antike njiheshin si Ilirë (Kelley, 2012, 7). Ky është një nga librat e rrallë në gjuhën angleze ku vëmendja është drejtuar vetëm tek këta popuj antikë dhe provinca ku jetonin; si i tillë ai ka një domethënie të madhe, por përmban dhe mjaft konkluzione problematike dhe të kontestueshme historike (Wilkes, 1995). Ka historianë, siç është Xhon V. A. Fajn (John V. A. Fine), që kanë arritur konkluzionin se shqiptarët janë pasardhës të banorëve të Ballkanit prehistorik, siç janë ilirët (Fine 1991, 10), kurse studimet në fushën e antropologjisë gjenetike tregojnë se shqiptarët kanë paraardhës të përbashkët me shumicën e popujve të tjerë evropianë (Belledi, Poloni, Casalotti et al., 2000).¹⁰³ Megjithatë, nuk janë ruajtur shumë prova për kulturën shqiptare parakristitë, edhe pse mitologjia dhe folklori i tyre janë paleo-ballkanikë dhe gati të gjitha elementet e tyre janë të origjinës pagane (Bonefoy 1993,

¹⁰² Teorinë e lidhjes së shqiptarëve me ilirët për herë të parë e ka paraqitur historiani suedez Johan Erik Tunman në vitin 1774. Autorët që përkrahin hipotezën e origjinës ilire të shqiptarëve janë të shumtë.

¹⁰³ “Sekuenca e HV1 DNA mitokondrike dhe haplotipat e kromozomit Y (DYS19 STR i YAP) janë përshkruar individualisht për mostrën shqiptare dhe janë krahasuar me mostrat e disa popujve të tjerë indoevropianë nga kontinenti i Evropës. Nuk është vënë re asnjë dallim i rëndësishëm midis shqiptarëve dhe shumicës së evropianëve të tjerë, pavarësisht nga fakti që shqiptarët në kuptimin lingvistik dallojnë prej indoevropianëve të tjerë. Vëmë re mungesën e përgjithshme të strukturës gjenetike midis popullsisë indoevropiane në sensin e polimorfizmave të trashëguara nga ana e nënës ose të babait, si edhe nivelin e ulët të korelacionit midis gjuhësisë dhe gjenetikës, megjithatë pak më i rëndësishëm në rastin e kromozomit Y në raport me DNA. Rezultatet tona në përgjithësi tregojnë që struktura lingvistike e popujve kontinentalë indoevropianë nuk reflektohet në variabilitetin e markerave mitokondrike ose të atyre të kromozomit Y. Kjo mospërputhje mund të jetë shkaktuar nga shtresimi më i hershëm i popujve indoevropianë në Evropë dhe/ose fluksi më i madh i gjeneve midis këtyre popujve.” M. Belledi, E. S. Poloni, R. Casalotti et al., Maternal and paternal lineages in Albania and the genetic structure of Indo-European populations. *European Journal of Human Genetics*, jul 2000, vol. 8, nr. 7, fq. 480-486.

253). Legjitimiteti i pretendimeve të tilla është kundërshtuar dhe ka sjellë për pasojë konfliktin mes grupeve etnike në Ballkan për vendndodhjen e mëmëdheut historik (Kelley, 2012, 7).

Bashkë me pretendimet e identitetit ilirik joslav, shqiptarët ndryshuan njëkohësisht edhe lidhjet e tyre me të kaluarën osmane. Turqizmat u hoqën nga fjalori i gjuhës shqipe, ndërsa vezirët¹⁰⁴ e origjinës shqiptare dhe zyrtarë të tjerë të rëndësishëm që sundonin Perandorinë Osmane nuk përmendeshin në shënimet zyrtare historike shqiptare. Krahas kësaj, në tekstet shkollore të historisë periudha osmane e historisë shqiptare u cilësua si periudhë ku dominonte dhuna. Pati edhe debate të ashpra kur qeveria turke i kërkoi Shqipërisë dhe Kosovës të ndërhyjnë dhe të heqin fjalët e papërshtatshme që përshkruanin osmanët. Për shembull, u sugjerua që formulimi “nxiti urrejtjen kundër qeverisjes osmane” në faqën e 48 të tekstit të historisë së klasës së katërt të zëvendësohet me formulimin “shkaktoi pakënaqësi me qeverisjen osmane” etj. (Gashi, 2015, 2).

Sociologu nga Tirana, Enis Sulstarova, thekson se shumë intelektualë e politikanë shqiptarë, duke synuar të pozicionohen si pasardhës të ilirëve e të përfshihen në popujt “e perëndimorizuar”, theksin e vënë në kristianizimin e hershëm të Shqipërisë, duke e quajtur Krishtërimin si “feja e vërtetë të shqiptarëve”, ose “feja e të parëve” (Sulstarova, 2012). Sulstarova gjithashtu e justifikon këtë qasje duke arsyetuar se “krijimi i identitetit perëndimor përfaqësonte një çështje mbijetese për elitat shqiptare në fund të shek. XIX” (Sulstarova, 2006; 9). Kjo mënyrë e rrëfimit të historisë lindi gjatë shek. XIX si pjesë e procesit të ndërtimit të kombit, i njohur si “Rilindja Kombëtare”, ku osmanët janë shfaqur si armiq të shqiptarëve. Megjithatë, praktika në kuadër të së cilës Perandoria Osmane konsiderohet e përgjegjshme për gati çdo problem ekonomik, kulturor, ose politik me të cilin shqiptarët janë hasur gjatë historisë së tyre, vazhdoi edhe gjatë shek. XX e deri sot e kësaj dite.

Mendimi i autorit të këtij punimi është se ekzistojnë dhe arsye të tjera që kanë ndikuar në mbijetesën e synimit të zhdukjes së trashëgimisë të së kaluarës osmane. Së pari, njerëzit e kanë më të lehtë t’ia vënë fajin osmanëve për problemet e sotme, duke thënë: “sot do ishim një komb i zhvilluar perëndimor po të mos na kishin robëruar osmanët”. Kjo mund të konsiderohet gjithashtu edhe si një lloj riprodhimi i ballkanizmit të shqiptarëve në raport me osmanët. E dyta, fakti që përfaqësuesit e elitës politike që sundonin Shqipërinë pas Luftës së Parë dhe Luftës së Dytë Botërore, Mbreti Ahmet Zog (1928-1939) dhe undhëheqësi komunist Enver Hoxha (1945-1985) kanë ardhur në pushtet me marrëveshjen dhe mbështetjen e Serbisë. Për këtë arsye, këtyre sunduesve shqiptarë u duhej dikush për të fajësuar, sepse marrëveshjet e tyre politike me “armikun e vërtetë” e kanë bërë Shqipërinë një nga vendet e rralla të Evropës që gjysmën e popullit të tij e ka lënë jashtë kufijve të shtetit të vet (Hetemi, 2012). Ekziston edhe një arsye që duhet marrë parasysh si faktor i rëndësishëm që shkaktoi qasje të tilla anti-osmane ndaj historisë dhe mentalitetit kombëtar, sidomos

¹⁰⁴ Veziri i madh në Perandorinë Osmane ishte ministri i parë i Sulltanit me autorizim absolut, parimisht atë mund ta shkarkonte nga detyra vetëm Sulltani.

gjatë kohës së komunizmit, i cili vetë kishte karakter revizionist. Kjo kishte të bënte me faktin se vetë ideologjia zyrtare diktonte që çdo realitet i krijuar nga sundimi i huaj gjithmonë duhet të konsiderohej si i errët dhe i urryer. Nga ana tjetër, antropologu kulturor shqiptar dhe historiani Rigels Halili, në një prej komenteve të çmuara të tij ndaj këtij punimi, faktorët shoqërorë ose interpretimin materialist prej regjimit të historisë si një varg i gjatë i luftës klasore, i konsideron si faktorët më të rëndësishëm që kanë ndikuar në synimet për zhdukjen e trashëgimisë dhe të së kaluarës osmane. Halili thekson se sundimi osman është perceptuar si sundim i klasës aristokrate ndaj popullit. Edhe pse komunikimi midis Shqipërisë dhe Jugosllavisë ishte në nivele shumë të ulta, ashtu si dhe midis vetë shqiptarëve, shqiptarët etnikë që jetonin në Jugosllavi ishin nën ndikimin e Shqipërisë në çështjet dhe përkufizimet kombëtare, historike dhe atyre të indentitetit. Për sa më sipër, kjo ndodhi kryesisht për shkak të efektit që kishte literatura në gjuhën shqipe, e prodhuar dhe formuluar në Shqipëri, ndaj shqiptarëve të tjerë që jetonin jashtë kufijve të saj.

Megjithatë, në shoqërinë shqiptare debatohet vazhdimisht për nevojën e riinterpretimit, ndryshimit ose avancimit të materialeve historike, prej të cilave nxënësit dhe studentët shqiptarë mësojnë histori në shkolla dhe fakultete (Hetemi, mars 2013). Dritan Egro, historian specialist për periudhën osmane nga Instituti i Historisë në Tiranë, në intervistën e tij për gazetën “Balkan Insight”, thekson se “zbutja” e tillë ndaj osmanëve është rezultat i qasjes disi më të sofistikuar në shkencat shoqërore, kombinuar me interesin e rinovuar për këtë periudhë.¹⁰⁵ Këto rrethana e synime për të fshehur e injoruar 4 shekuj histori na bëjnë të besojmë se historia për shqiptarët është mësim, që ata e kanë mësuar në mënyrë të gabuar. (Hetemi, shtator 2013). Intelektualët e tjerë janë gjithashtu dakord se propaganda nacionaliste që përdorej gjatë shek. XIX, e njohur si “Rilindja Kombëtare” dhe regjimi komunist në gjysmën e dytë të shek. XX, kanë ndikuar në shkrimet historike shqiptare (Zimeri & Sadiku 2014). Në rrethana të tilla ekziston nevoja urgjente për ndryshimin e teksteve të përmendura dhe për aplikimin e qasjeve të caktuara objektive historike, të bazuara në një hulumtim të qartë historik. Faktorë të tjerë që ndikuan që shqiptarët të “duken ndryshe” në raport me popujt e tjerë të Jugosllavisë, ishin: pluralizmi i tyre fetar, ndjesia e fortë e indentitetit kombëtar dhe gjuha. Në kontrast me të gjithë popujt e tjerë të Jugosllavisë që kanë përdorur fenë si një nga mjetet më të rëndësishme të identifikimit, shqiptarët nuk vepruan ashtu. Autori i këtij punimi mbështet mendimin e deritashëm shkencor se identiteti kombëtar shqiptar u ndërtua në bazë të gjuhës, territorit, historisë e kulturës dhe jo në bazë të fesë, siç është rasti i sllavëve jugorë, indentiteti kombëtar i të cilëve ishte bazuar fort në besimin fetar.

Siç thekson Gorani, “kombi ka mbajtur pozicionin e fesë së vërtetë të shqiptarëve” (Gorani, 2012, 279). Bakić-Hejden gjithashtu nënvizon që feja nuk ka pasur ndikim mbi ndjesinë e fortë të indentitetit kombëtar dhe “jo-sllav” tek shqiptarët (M. Bakic-Hayden,

¹⁰⁵ Intervista e Dritan Egros është e disponueshme këtu: <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanians-question-negative-view-of-ottomans> [e parë më 07/05/2015]

1995, 926). Megjithatë, Isa Blumi përfaqëson teorinë se para luftave ballkanike në 1912 ky identitet ishte politikisht i mobilizuar, i mjegulluar nga ana kulturore dhe fluid nga ana ideologjike. Në lidhje me konkurrencën e ndërsjelltë të strukturave të ndryshme shtetërore dhe atyre të pushtetit, qoftë në aspektin e ndërhyrjeve të mëdha të pushtetit, qoftë në përpjekjen e ndërtimit të identiteteve të reja kombëtare, Blumi tregon se reformat osmane ishin të suksesshme në sensin e nxitjes së shumicës së qytetarëve në Perandori që të bashkojnë interesat lokale me fatin e Perandorisë, çka do të thoshte se kujdesi për mbijetesën e komunitetit të vet, që me kohë u transformua, ishte i lidhur direkt me mbijetesën e shtetit Osman (Blumi, 2011).

Kështu shqiptarët në Jugosllavi perceptoheshin fillimisht si “tjetri”, në radhë të parë në sensin kombëtar, pastaj edhe në atë fetar, në varësi se kush i vështronte. Megjithatë, pa marrë parasysh faktin që perceptoheshin si pjesëtarë të një populli tjetër dhe jo domosdoshmërisht si myslimanë, si në rastin e boshnjakëve, dhënia e përparësisë identitetit gjuhësor dhe etnik shqiptar përfaqësonte një qasje të arsyeshme, duke ditur që shqiptarët janë një nga popujt me diversitetin më të madh fetar në Ballkan. Në këtë punim supozohet se arsya që kryesisht ndikoi në theksimin e veçantë të identitetit kombëtar në krahasim me atë fetar qëndron në faktin se ka pasur raste kur komunitetet e tjera në Jugosllavi myslimanët shqiptarë i konsideronin “turq”, ata ortodoksë “grekë” dhe katolikët “latinë” deri në shek. XX (kjo përcillej gojarisht nga brezat e vjetër që kanë jetuar në kohën e Jugosllavisë. Pashko Vasa në 1879 dhe Sami Frashëri në 1899 e kanë përshkruar në mënyrë të ngjashme). Në tentativa për të hequr këtë perceptim negativ, për të unifikuar dhe forcuar identitetin kombëtar, elitat shqiptare që nga periudha osmane e këtej kanë përcjellë procesin e ndërrimit të dallimeve fetare me indentitetin e përbashkët kombëtar, i cili nuk ishte as turk, as grek, as latin.

4.2 Perceptimi i shqiptarëve nga popullsia shumicë e sllavëve të jugut në Jugosllavi

Siç u nënvizua më parë, karakteri shumëstresor dhe polifon i orientalizmit dhe ballkanizmit gjithashtu reflektohej në mënyrën se si e perceptonin njëri-tjetrin popujt në Jugosllavi. Për shkak të arsytimit të origjinës së tyre dhe të arsyeve historike, shqiptarët gjithashtu paraqiteshin në mënyrë negative në kuadër të Jugosllavisë, në veçanti nga ana e serbëve. Stefani Shvandler-Sivers (Stephanie Schwandner-Sievers) do ta konsideronte këtë imazh të fortë stereotipik për shqiptarët si një nënloj të ballkanizmit, i njohur si “albanizëm”. Sipas saj, disa nga tiparet negative të “albanizmit” ose “Arnauten”¹⁰⁶ kanë të bëjnë me perceptimin e shqiptarëve si të korrumpuar, të dhunshëm (në sensin e mizorisë së paparashikueshme), të pisët, të varfër, injorantë për ligjet shtetërore dhe fetare, të prirur ndaj rryshfetit dhe alkolizmit, vjedhjeve dhe vrasjeve (Schwandner-Sievers 2008, 57).

¹⁰⁶ “Arnaut” ishte etnotnimi turk për shqiptarët, e lidhur me fjalën greke arvanitos (Schwandner-Sievers 2008, 56).

Gjatë krijimit të ndonjë stereotipi, grupet zakonisht nisen nga feja, përkatësia etnike, kultura, idetë historike, politike etj. Ato i përdorin këto mjete për qëllime të përkufizimit të dallimeve të rëndësishme ose të pakuptimta, të arsyeshme ose absurde midis nesh dhe atyre. Në rastin e stereotipit serb për shqiptarët, duket se shumica e burimeve të disponueshme sugjeron se shqiptarët në kuadër të Jugosllavisë janë përfaqësuar në një mënyrë shumë negative jo vetëm për shkak të dallimeve fetare, ose dallimeve të tjera ideologjike. Noel Malcolm (Noel Malcolm) gjithashtu thekson që konflikti etnik midis serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë nuk niset aq nga lufta për origjinën dhe fenë, sesa nga arsyetime të ndryshme të prejardhjes kombëtare dhe historisë (Malcolm, 1998). Megjithatë, krahas argumenteve të tilla për karakterin shekullar dhe etnik të stigmatizimit të shqiptarëve, janë të dukshme edhe prirje të caktuara nga ana serbe, të cilat u paraqitën gjatë viteve 70-të dhe 80-të të shekullit të kaluar, në kuptimin e përdorimit të fesë si mjet shumimi të stereotipave që ekzistojnë midis këtyre dy popujve. Stereotipet e përmendura promovonin idenë se shqiptarët e Kosovës po kalonin një proces të rinovimit fetar të Islamit, siç e ilustron shkrimet e mediave popullore serbe të asaj kohe:

E vërteta për Kosovën dhe Metohinë ndër shekuj nuk ka ndryshuar shumë, kështu që edhe sot e kësaj dite fundamentalizmi mysliman i Kosovës dhe Metohisë po i afrohet Evropës si përmes një porte të madhe dhe troket tek dera e saj me kryeneçësi. Nuk e besoj që kjo në Evropë nuk kuptohet, madje dhe ata që Serbinë nuk e kanë për zemër e dinë shumë mire që ky shtet i vjetër ballkanik është diga e fundit përballë myslimanizmit cenus dhe agresiv (Sarić 1990, 67-69, cit. nga Bakić-Hayden 1995).

Kështu gjatë konstruimit të perceptimeve shoqërore, aktorë të ndryshëm konkurojnë për fabrikimin e imazhit të vet në mënyrë që komuniteti i tyre t'i përshkruajë ngjarjes së caktuar domethënien që do. Në përputhje me interesat e veta, grupe të ndryshme shoqërore ose individët ndërtojnë konstruksione të përshtatshme për këto qëllime. Rezultatet tregojnë që stereotipet negative të serbeve për shqiptarët janë nisur në mënyrë të drejtpërdrejtë nëpërmjet institucionëve të nivelit të lartë – kryesisht në kuadër të komunitetit që kontrollohet nga qarqet akademike dhe politike/shtetërore – dhe që nuk burojnë domosdoshmërisht nga vetë shoqëria.

Në artikullin me titull “Bishti si argument për daljen në det”, Božidar Jezernik është përpjekur të shpjegojë se çfarë interesi ka pasur Serbia për të ndërtuar stereotipa negative për shqiptarët në përgjithësi. Duke e vënë theksin tek disa rrënjë të caktuara historike, Jezernik është i mendimit se stereotipa të tilla negative lindën kryesisht për shkak të qëllimit të Serbisë që nëpërmjet Shqipërisë veriore të marrë daljen në detin Adriatik. Jezernik mendon se fushata më agresive e Serbisë ka filluar me librin e Vlladan Gjorgjeviqit (Vladan Đorđević) i titulluar *Arnautët dhe fuqitë të mëdha* (Jezernik, 2007).

Duke iu referuar J. G. von Hanit i cili ka shkruar për disa informacione nga burime dytësore që kishte dëgjuar në Shqipërinë e Jugut dhe librit të Edit Durham (Edith Durham) me titull *High Albania* (Shqipëria malore), Gjorgjeviqi, anëtar i Akademisë Serbe të Shkencave dhe Arteve dhe politikan i njohur, që gjithashtu ka qenë dhe kryeministër (1897-1900) – me qëllim që të ndikojë tek Fuqitë të Mëdha, ka cituar burimet e përmendura më sipër dhe shqiptarët i paraqiti duke thënë se ekzistojnë thashetheme dhe informacione nga burime dytësore se ndër shqiptarë ka edhe njerëz me bisht, të ngjashëm me majmunët që varen nga pemët dhe janë aq injorantë sa nuk dallojnë sheqerin nga bora (Đorđević, 1913). Jezernik gjithashtu nënvizon që argumentet e Vlladan Gjorgjeviqit i ka përdorur në këtë kontekst edhe kryeministri serb Nikolla Pashiq (Nikola Pašić), i cili pretendonte se pavarësia e Shqipërisë nuk do të ishte as në interesin e Shqipërisë, as të Evropës, duke qenë se shqiptarët as nuk janë të gatshëm, as nuk e meritojnë pavarësinë dhe nuk kanë njerëz që do të dinin të administrojnë një shtet (Jezernik, 2007). Në artikullin e tij me titull *Të shohësh shqiptarët me syserbë*, që përfaqëson reagimin ndaj asaj që u tha më sipër, Gjorgje Stefanoviç (Đorđe Stefanović) merret me origjinën e stereotipave negative për shqiptarët tek serbet. Siç nënvizon Stefanoviç, krijimi i shteteve moderne kombëtare në Ballkanin post-osman është pasuar nga stigmatizimi, asimilimi i dhunshëm, deportimi, madje dhe asgjësimi i minoriteteve etnike, veçanërisht të myslimanëve vendas që konsideroheshin si shtypës të dikurshëm. Stefanoviç konkludon se shqiptarët etnikë janë ekspozuar vazhdimisht ndaj stigmatizimit më ekskluziv dhe politikave diskriminuese gjatë periudhës së krijimit të shtetit serb dhe Jugosllavisë. Ndërkohë që aktivitete të tilla të elitës serbe zbatoheshin me anë të presioneve gjeopolitike të sigurisë dhe utopisë së dhunshme të shtetit homogjen kombëtar, krijuesit e politikës serbe ishin gjithashtu nën ndikimin e traditës së fortë intelektuale të intolerancës ndaj shqiptarëve. Për këtë arsye, pjesëtarë të caktuar të elites serbe kanë planifikuar e zbatuar represionin dhe dëbimin kundër shqiptarëve (Stefanoviç, 2005). Një nga çështjet e trajtuara nga publicisti serb Dimitrie Tucoviç (Dimitrije Tucović) ishte ajo e zgjerimit territorial në rajonet e banuara nga shqiptarët, si dhe e perceptimeve negative të shqiptarëve nga serbët. Në veprën e tij *Serbia dhe Shqipëria* ai kritikonte politikën serbe ndaj shqiptarëve nëpërmjet raporteve të drejtëpërdrejta nga fronti, që kishin të bënin me dhunën e ushtrisë serbe ndaj këtij populli. Deklaratat e famshme të Tucoviçit për këtë fushatë ushtarake janë: “Kemi hyrë në një vend të huaj [...] kemi kryer tentativë vrasjeje me paramendim ndaj një kombi të tërë [...] u kapëm duke kryer këtë vepër keqbërëse dhe na ndalën. Tani kemi për të vuajtur dënimin [...]” (Tucović, 1946)

Akademiku prishtinas Pajazit Nushi ka reshtuar një listë të institucioneve kulturore dhe akademike dhe të individëve që sipas mendimit të tij kanë kontribuar për krijimin dhe zhvillimin e mëtejshëm të stereotipave serbe për shqiptarët. Në librin e tij me titull *Të vërtetat për Kosovën*, Nushi thekson se fushata negative e autoriteteve serbe ndërmerrej sepse regjimi serb donte të përhapej në territoret shqiptare. Pas Luftës së Parë Botërore, qeveria jugosllave filloi programin e kolonizimit të Kosovës me familjet e forcave të tyre oficerë. Në krahasim me p.sh. Jezernikun, i cili konsideron

se fushata kundër shqiptarëve filloi me botimin e librit të Vlladan Gjorgjeviqit *Arnautët dhe fuqitë të mëdha*, ekzistojnë gjithashtu dhe autorë si Pajazit Nushi që, duke kërkuar për origjinën/rrënjet e stigmatizimit të shqiptarëve nga ana e serbëve, arrijnë në përfundimin që ai ka filluar edhe më herët. Sipas Nushit, rrënjet e qasjave të tilla negative dhe diskriminuese ndaj shqiptarëve duhet t'i kërkojmë tek elitat intelektuale dhe politike, ose më saktë, që nga traktati historik serb *Načertanije* që pasoi me ofensivat e ushtrisë serbe nga vitet 1878, 1913, 1937 dhe 1945 dhe punimet e shkencëtarëve e të shkrimtarëve serbë që u bënë politikanë (Jovan Cvijiq (Jovan Cvijić), Vasa Çubrilloviq (Vasa Čubrilović), Ivo Andriq (Ivo Andrić) etj.) dhe aktivitetet e institucioneve kulturore dhe shkencore serbe që u kthyen në politikëbërës në këtë drejtim (Klubi Kulturor Serb, Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve, Shoqata e Shkrimtarëve të Serbisë, Kisha Ortodokse Serbe) (Stavileci & Nushi, 2000, 136).

Perceptimet negative të serbëve ndaj shqiptarëve ishin madje edhe më të theksuara në rastin e shqiptarëve etnikë që jetonin në territorin e Jugosllavisë. Jugosllavia e Titos ka qënë shtet kombëtar pluralist, në të cilin vlente parulla “vëllazëri dhe bashkim”. Megjithatë, pavarësisht nga fakti që në vitin 1981 zyrtarisht u regjistruan 1.7 milion shqiptarë (Stanković, 1982) dhe që ky numër kalonte numrin e maqedonasve dhe malazezëve në Jugosllavinë e atëherëshme, me Kushtetutën e Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë¹⁰⁷ të vitit 1974, ata nuk u pranuan si një nga “kombet” duke qënë se, sipas qeverisë jugosllave, atdheu i tyre tradicional ishte jashtë kufijve të Jugosllavisë. Në kohën e Jugosllavisë së parë dhe të dytë, domethënë gati deri në vitet 70-të të shekullit të kaluar, shqiptarët ende perceptoheshin si një nga popujt më të prapambetur të Jugosllavisë, me përqindje të lartë të njerëzve analfabetë – vazhdimisht të denigruar në kohën e komunizmit – me strukturë të çuditshme shoqërore, në kufi të mentalitetit fisnor dhe thelbësisht të prirë ndaj kriminalitetit. Si të tillë, shqiptarët ishin kryesisht të papunë dhe jetonin në varfëri, kështu që, për shembull, pa marrë parasysh faktin se shqiptarët e Kosovës ishin më shumë në numër, serbët dhe malazezët dominonin administratën e saj. Duhet përmendur që kjo situatë filloi të ndryshonte në fund të viteve 60-të dhe në fillim të viteve 70-të të shekullit të kaluar, sidomos pasi Universiteti i Prishtinës filloi të nxirrte studentët e tij.¹⁰⁸ Tensionet institucionale ndaj shqiptarëve në Jugosllavi ishin veçanërisht të dukshme në fund të viteve 40-të dhe në fillim të viteve 50-të të shek. XX, gjë që mund të konsiderohet si një periudhë e dhimbshme dhe gjithë represion. Duke u marrë me

¹⁰⁷ Kushtetuta e Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë nga 21 shkurt 1974 është e disponueshme në faqen zyrtare të Arkivit të Jugosllavisë:
http://www.arhivju.gov.rs/active/en/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html [tërhequr 07/05/2015]

¹⁰⁸ Shkallën më të lartë të analfabetizimit në Jugosllavi e kanë pasur shqiptarët: në vitin 1979 vetëm 68,5% e njerëzve të moshës mbi dhjetë vjeç dinte të lexonte. Në vitin 1981 vetëm 178,000 nga 1,5 milion shqiptarë në Kosovë ishin të punësuar; një në katër persona nga shifra e përmendur ishte i punësuar në një pozicion nominal administrativ. Ndërkohë, popullsia studentore që numëronte 470,000 njerëz, përfaqësonte një burim të vazhdueshëm turbulencash politike dhe potencialisht papunësi më të madhe pas diplomimit. (Burimet: The Library of Congress Country Studies; CIA World Factbook - Data as of December 1990:
http://www.photius.com/countries/yugoslavia_former/society/yugoslavia_former_society_albanians.html) [e parë më 7.05.2015]

këtë periudhë, Miranda Vickers (Miranda Vickers) fajëson regjimin për masat ekstreme që rrallë dallonin prej atyre të përdorura nga fuqitë okupatore gjatë luftrave (Vickers 1998, 148). Krahas kësaj, sipas burimeve të ndryshme që kjo autore ka përdorur, vlerësohet se stigmatizimi i shqiptarëve vazhdoi edhe kur komunistët midis viteve 1944-1946 ekzekutuan sistematikisht mbi 36000 dhe mbase edhe 47000 shqiptarë gjatë ekzistencës revolucionare, e më vonë nëpër misionet “e gjetjes dhe asgjësimit”, “pacifikimit”, “çarmatimit” dhe “programeve të rehabilitimit”, me tortura nga ana e policisë dhe me epidemitë e etheve të tifos që u përhapën midis pjesëtarëve të forcave ushtarake¹⁰⁹.

Situata ndryshoi në sensin pozitiv me rritjen e ndikimit të politikanit shqiptar Fadil Hoxha në Partinë Komuniste të Jugosllavisë gjatë viteve 60-të të shekullit XX. Megjithatë, si në të gjitha rastet në atë kohë në Jugosllavi, ata që punuan kundër regjimit përballeshin me represion, burgim dhe herë pas here me vdekjen. Megjithatë, shumica e atyre që donin t'i siguronin një jetë të mirë vetes, kishin rast për ta bërë. Publicisti shqiptar Veton Surroi insiston se pikërisht Fadil Hoxha luftoi për përhapjen e ndihmës së aleatëve dhe programeve zhvillimore në Kosovë, gjë që solli industrializimin e shpejtë të Kosovës në vitet 60-të dhe 70-të.

Surroi gjithashtu i atribuon Fadil Hoxhës meritat e zhvillimit të institucioneve kulturore dhe arsimore në gjuhën shqipe, gjë që i kontribuoi në mënyrë të qartë uljes së përqindjes së analfabetëve brenda popullsisë shqiptare (Surroi, 2010). Duhet përmendur gjithashtu dhe lëvizjet studentore prishtinase në vitin 1968, që gjatë dy dekadave kanë pasur ndikim të rëndësishëm pozitiv për zhvillimin e shqiptarëve në Jugosllavi. Shkencëtari amerikan me origjinë shqiptare Peter R. Prifti jep kërkesat bazë të demonstratorëve që përfshinin: themelimin e universiteteteve në gjuhën shqipe në Prishtinë, statusin e shqipes si gjuhë zyrtare në Kosovë, vetëvendosjen e Kosovës dhe pjesëve shqiptare të Maqedonisë e Malit të Zi dhe miratimin e statusit të Republikës për Kosovën në kuadër të RSFJ me kushtetutën e vet¹¹⁰. Megjithatë, mbase për shkak të natyrës nacionaliste, si dhe të kërkesave politikisht të ndjeshme të studentëve, demonstratat në Kosovë kanë qenë shumë më të dhunshme se sa në shtete të tjera të ish-Jugosllavisë (Cohen, 1996). Por, protestat e përmendura studentore rezultuan me ndryshimet e Kushtetutës së RSFJ-së në vitet 1968 dhe 1971 në mënyrë që të lejohej shkalla më e lartë e kontrollit lokal në krahinat autonome dhe Universiteti i Prishtinës u themelua në nëntor të vitit 1969. Në bazë të ndryshimeve VII-XIX të Kushtetutës së RSFJ-së, krahinave autonome të Kosovës dhe Vojvodinës iu dha më shumë autonomi. Me ndryshimin VII ndryshoi përkufizimi i RSFJ-së si shtet që përbëhet nga tetë në vend të shtatë pjesëve përbërëse: gjashtë republikat socialiste

¹⁰⁹ Burimet e përmendura gjithashtu përfshijnë si më poshtë: S. Repishti, “Human Rights and the Albanian Nationality in Yugoslavia”, në O. Gruenwald, K. Rosenblum-Cale (red.), *Human Rights in Yugoslavia*, New York 1986, fq. 238. Disa shqiptarë që morën pjesë në firmosjen e Rezolutës së Bujanit në vitin 1944 kanë paguar me jetën e tyre për shkak të idealëve për bashkimin e Kosovës dhe Shqipërisë. Rifat Berisha u vra në luftë në kodrat e Drenicës në vitin 1948 dhe Xheladin Hanën e vrau UDBA (shërbimi shtetëror jugosllav i sigurisë) në vitin 1948. Shih: D. Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, fq. 25.

¹¹⁰ Shih Prifti R. Peter. Context of October-December 1968: Major Demonstrations for Albanian Self-Determination Held in Yugoslavia. në http://www.historycommons.org/entity.jsp?entity=peter_r_prifti_1.

dhe dy krahinat autonome socialiste. Në vend të Serbisë, tani u bë RSFJ kujdestari i të drejtave dhe detyrave të Krahinave dhe banorëve të Kosovës iu dha e drejta të zgjedhin përfaqësuesit e legjislativit të RSFJ-së. Me ndryshimin XVIII, emërtimi Kosovo-Metohija ndryshoi në Kosovo (Vickers 1998; 169-170). Por, shpejt pas vdekjes së Titos (1980), armiqësia e rrënjosur thellë midis serbëve dhe shqiptarëve u ringjall prapë në këtë zonë problematike. Në vitin 1981, shtatë vjet pasi qeveria krahinore e Kosovës mori një vend direkt dhe veçmas në institucionet shtetërore kryesore të RSFJ-së në bazë të Kushtetutës të vitit 1974, studentët kosovarë ishin prapë në fokusin e trazirave politike. Më 11 mars 1981 studentët filluan të organizonin demonstrata dhe të kërkojnë ndryshime. Pas përfundimit të këtyre demonstratave, mediat jugosllave raportuan për 11 viktima.

Në anën tjetër Amnesty International raportoi për një numër të mundshëm viktimash prej 300¹¹¹ vetësh, kurse disa kosovarë pretendonin për gati 1000 njerëz të vrarë. Niveli i mungesës së tolerancës dhe tensionit midis minoritetit serb dhe shqiptarëve shpejt u shëndërrua në luftë midis regjimit serb dhe shqiptarëve të Kosovës. Këtë situatë të tensionuar e (keq)përdori Slobodan Millosheviq (Slobodan Milošević), i cili e forcoi pushtetin e tij në Serbi me ringjalljen e stigmatizimit institucional të shqiptarëve. Fushata e tij luftënxitëse ishte aq ngjithëse, saqë edhe mediat u shënuan si shënjeshtër të avionëve të Aleancës së Atlantikut të Veriut (NATO), që më 23 maj 1999 bombarduan pallatin e Radiotelevizionit të Serbisë (RTS) në qendër të Beogradit (Laursen 2002; 779). Megjithatë, NATO njoftoi qeverinë serbe për sulmin dhe orarin kur duhet të ndodhte. Popullsia shqiptare reagoi ndaj shtypjes së tillë mediatike dhe institucionale me rezistencë masive dhe jo të dhunshme. Por, të gjitha këto masa diskriminuese që zgjatën për dekada, pa dyshim kanë shkaktuar një kthim të vazhdueshëm mbrapa të popullsisë vendase shqiptare në Kosovë: ka pasur procese të pandërprera migracioni¹¹², por mbi të gjitha ka pasur dhe migrim të brendshëm nga fshatrat në qytetet e Kosovës ose vende të tjera jugosllave. Duhet theksuar se politika diskriminuese ishte një nga arsytet e migrimit, por edhe kushtet shoqërore, privilegjet dhe presionet që modernizimi solli me vete, kanë kushtëzuar gjithashtu shpërnguljen.

¹¹¹ Shih Amnesty International (1985), *Yugoslav Prisoners of Conscience*. London AI,

¹¹² Në kuadër të literaturës për migrimet në Kosovë (Riinvest 2007; Vathi & Black, 2007; ESI, 2006; IOM, 2004) dallojnë katër valë migrimi në periudhën nga vitet 60-të të shekullit të kaluar deri më sot; 1. Fundi i viteve 60-të fillimi i viteve 70-të: popullsia e re, e pakualifikuar e gjinisë mashkullore me nivel të ulët edukimi nga zonat rurale të Kosovës emigron në Gjermani dhe Zvicër në cilësi të gastarbejterve. 2. Fillimi vitit 1989 deri në vitin 1997: u anulua autonomia e Kosovës dhe vjen shkarkimi masiv i shqiptarëve të Kosovës nga vendet e punës. Djemtë më të kualifikuar dhe më të edukuar nga mjediset rurale dhe të qytetit ikën në shtetet e Evropës Perëndimore në kërkim të punës dhe për të shmangur shërbimin e detyrueshëm ushtarak në ushtrinë jugosllave. 3. Periudha e luftës në Kosovë 1998-1999, kur gati një milion shqiptarë të Kosovës u shpërngulën në mënyrë të dhunshme nga Kosova gjatë kohëzgjatjes së konfliktit. Ky trend ndërpritet menjëherë pas konfliktit dhe popullsia kthehet në Kosovë në mënyrë masive; 4. Periudha pas vitit 1999: me themelimin e stabilitetit politik në Kosovë, politika e imigracionit (sidomos) në vendet e Evropës Perëndimore u shtrëngua ndaj kosovarëve. Vala e emigracionit kryesisht përfshin: a) migrimin me qëllim bashkimin e familjes; b) migrimin jolegal të rinisë së pakualifikuar dhe paarsimuar dhe c) migrimin (e përkohshëm) të individëve me kualifikime të larta dhe arsim të lartë në bazë të programeve studimore, ose me qëllim punësimi. Burimi i informacionit: Kosovo Remittance Study 2012, korrik 2012, nga: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remittances/KRS2012_English_858929.pdf [e parë më 7.05.2015]

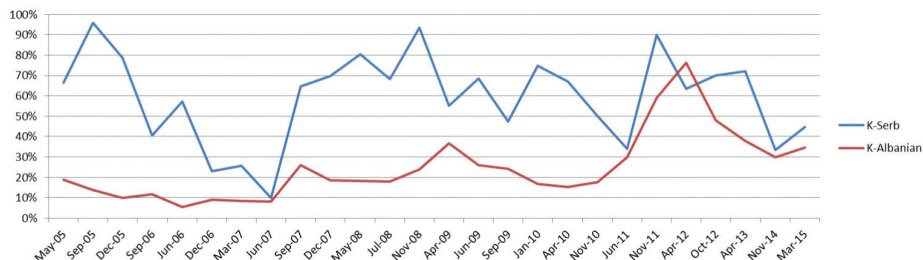
Tensionet afatgjata midis shqiptarëve dhe serbëve të Kosovës shkaktuan ndarjen etnike të saj, që rezultoi me dhunë ndëretnike, duke përfshirë dhe luftën e Kosovës në 1999 (Albrecht 2001, 20). Interesi i fuqive perëndimore (kryesisht i SHBA-së) ndaj shqiptarëve që jetonin në Jugosllavi u rrit gjatë viteve tetëdhjetë të shekullit të kaluar, ose veçanërisht pas përkeqësimit të tensioneve ndëretnike në Jugosllavi (Rogel, 2003, 167). Ibrahim Rugova (1944-2006), udhëheqësi politik i shqiptarëve të Kosovës, shkencëtar dhe shkrimtar, ishte një figurë politike që, sidomos duke ndërtuar marrëdhënie të forta me SHBA-në dhe me disa nga vendet më të fuqishme evropiane, arriti të fitojë simpatitë e të fortëve perëndimorë dhe të tërheqë vëmendjen e tyre për çështjen e shqiptarëve në Jugosllavi. Përkushtimi i Perëndimit ndaj stabilizimit të situatës shqiptare përfundoi me ndërhyrjen ushtarake e NATO-s.

Megjithatë edhe sot 16 vjet pas shkëputjes *de facto* të Kosovës nga Jugosllavia/Serbia, akoma janë të dukshme stereotipat midis këtyre dy komuniteteve. *Public Pulse*, projekti kërkimor të cilin e zbaton Programi zhvillimor i Kombeve të Bashkuara në Kosovë, me anë të metodologjisë kuantitative të kërkimit nga viti 2002¹¹³, krahas trendeve të tjera interesante, mat gjithashtu dhe perceptimet e shqiptarëve dhe serbëve për sa i përket marrëdhënieve ndëretnike në Kosovë. Trendi i shfaqur në grafik në vijim të tekstit tregon se perceptimet e të dy komuniteteve kanë ndryshuar me kalimin e kohës. Për shembull në vitin 2005 rreth 95% e serbëve besonte që marrëdhëniet ndëretnike në Kosovë janë të tensionuara dhe se nuk ka përmirësim. Dhjetë vjet më vonë (2015), përqindja e atyre që u shprehën kështu është ulur në rreth 45%. Konsideroj që zhvillimet politike në rajon mund të kenë ndikuar ndaj mendimit të opinionit publik. Gjatë analizimit të perceptimeve të shqiptarëve, është e dukshme se ndryshe nga viti 2005 kur vetëm 19% e të anketuarve konsideronte që marrëdhëniet me serbët janë të tensionuara ende dhe nuk janë të përmirësuara, një dekadë më vonë kjo përqindje u rrit në 35%. Megjithatë, krahas faktit që numri i shqiptarëve që janë të mendimit se tensionet ndëretnike janë shtuar është më i madh në krahasim me mendimin e serbëve, gjatë dekadës së fundit vazhdimisht është në rritje numri i serbëve që besojnë se marrëdhëniet ndëretnike në Kosovë janë të tensionuara dhe jo të përmirësuara dhe ky numër qëndron në të njëjtin nivel. Prapë se prapë, gjatë dekadës së kaluar në tre raste (2007, 2011 dhe 2014) perceptimet e serbëve dhe të shqiptarëve ishin pothuajse identike (ilustrimi 1)

¹¹³ Nga viti 2009, unë udhëheq dhe administroj projektin *Public Pulse*. Rezultatet bazohen mbi mostrën e anketimit të opinionit publik i cili përfshiu 1.306 qytetarë të Kosovës mbi moshën 18 vjeçare të të dyja gjinive dhe nga të gjitha komunat dhe rajonet e Kosovës, gjë që mbuloi zonat e qyteteve dhe fshatrave. Mostra përfshin 896 shqiptarë kosovarë, 210 serbë kosovarë dhe 200 pjesëtarë të popullsisë minoritare joserbe (turq, boshnjakë, goranë, romë, ashkalinj dhe egjiptian). Metoda e përdorur e anketimit është mostrimi i rastësishëm shumëfazësh i probabilitetit. Mostra është reprezentative për ekonominë shtëpiake në Kosovë. Duke filluar nga viti 2010, anketimi zbatohet në nivelin gjashtëmujor, kurse më përpara ka treguar trendet në nivelin tre mujor. Në anketimet e projektit *Public Pulse* zbatohet mbimostri i pakicave në Kosovë (serbët e Kosovës dhe pakica të tjera në Kosovë) me qëllim ndarjen e të dhënave sipas përkatësisë etnike, por kur është e nevojshme të llogariten përqindjet totale, krahasimi i tyre me numrin aktual të banoreve është i domosdoshëm.

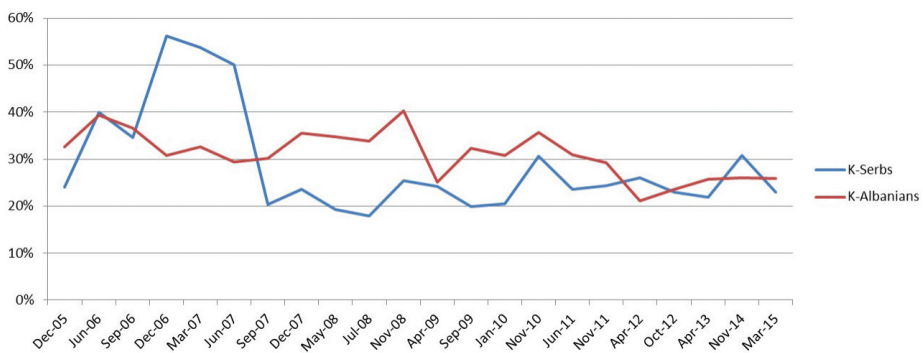

Ilustrimi 1: Trendi i të anketuarve që mendojnë se marrëdhëniet ndëretnike janë ende të tensionuara dhe jo të përmirësuara

Në mënyrë të ngjashme kam llogaritur trendin e pranueshmërisë shoqërore për të dy grupet etnike të përmendura për dekadën e kaluar, me anë të të dhënave të mbledhura në kuadër të projektit Public Pulse dhe me kombinimin e përgjigjeve të marra nga serbët dhe shqiptarët që kanë shprehur qëndrimet e tyre ndaj jetës, punës ose martesës me njëri-tjetrin (ilustrimi 2). Rezultatet e fundit të trendit të pranimit shoqëror ndëretnik tregojnë që shumica e serbeve (78%) dhe shqiptarëve (75%) në Kosovë nuk do të jetonin në të njëjtën rrugë, nuk do të punonin në të njëjtin vend, ose nuk do të martoheshin me anëtarë të grupit tjetër etnik. Për sa i përket kësaj, mund të arrijmë në përfundim se stigmatizimi i ndërsjelltë – që serbët pa dyshim patën fuqi dhe mundësi për ta materializuar – shkaktoi urrejtjen, mosbesimin dhe stereotipe të tjera negative tek të dyja anët. Si pasojë e asaj që u përmend, ndodhi që stereotipet e përmendura sot vijnë nga vetë shoqëria dhe jo drejtëpërdrejtë nëpërmjet institucioneve, siç ishte rasti dikur.

Ilustrimi 2: Trendet e pranimit shoqëror ndëretnik

5. Në vend të përfundimit

Në pjesën e parë të punimit u tregua se diskutet e bazuara në orientalizëm dhe ballkanizëm në kontekstin e Jugosllavisë, sollën krijimin e stereotipeve në Perëndim. Natyrisht që banorët e ish-Jugosllavisë nuk donin të asocioheshin me asgjë negative dhe i konsideronin popujt e Evropës Perëndimore si sinonim për “modernizimin” dhe “avancimin”. Si pasojë e asaj që u përmend, elitat kombëtare në të gjithë popujt jugosllavë në Ballkan nënvlerësuan vlerat e tyre dhe u kërkuan komuniteteve respektive të jenë si shoqet e tyre perëndimore gjatë procesit të modernizimit në shekujt XVIII dhe XIX. Ky proces i “perëndimorizimit” përfshinte shfaqjen momentale të “deorientalizimit” të qytetarëve, duke qenë se niveli i “perëndimorizimit” të çdo populli mund të matej vetëm përmes “mungesës së orientalizmit” të tij. Ndaj, të gjithë popujt në territorin e Jugosllavisë ishin përpjekur vazhdimisht të distancoheshin nga “orientalizmi” si edhe nga “ballkanizmi”, duke u përpjekur të perceptoheshin kush e kush më shumë si Evropianë. Synime të tilla sollën krijimin e tensioneve midis popujve në Jugosllavi, që zakonisht shkaktoheshin nga gara e tyre për të prezantuar veten si të drejtuar më pak nga orientalja dhe më shumë nga perëndimorja.

E gjitha kjo përfshiu dhe shqiptarët, grup të cilin e shqyrtoam në këtë punim, të cilët vendosën t’i nënshtrohen imazhit të tyre të krijuar nga të tjerët si çmim që duhet paguar domosdoshmërisht për një imazh të kombit të civilizuar dhe properëndimor, që nuk ka të bëjë me Lindjen. Duke synuar të lidheshin me origjinën e tyre të parakrishterë dhe duke ndërtuar identitetin ilir të bazuar në burime mitologjike, ata injoruan burimet e para historike dorëshkrimore dhe ndryshuan lidhjet e tyre me të kaluarën osmane. Në sensin politik, orientimi perëndimor i shqiptarëve i ka ndihmuar të kthejnë vëmendjen e fuqive perëndimore dhe të marrin simpatinë e tyre. Shqiptarët përfituan shumë nga mbështetja e përmendur, sidomos gjatë dy dekadave të fundit, duke qenë se kjo sillte sigurimin e të drejtave më të mira politike dhe një përfaqësim më të madh të shqiptarëve në rajon. Kjo mbështetje ua lehtësoi shqiptarëve të Kosovës arritjen e shtetit të pavarur.

Në pjesën e dytë të punimit u tregua se si shfaqeshin shqiptarët në mënyrë negative në kuadër të Jugosllavisë, sidomos nga serbët dhe gjithë kjo për shkak të origjinës dhe të arsyeve historike. Perceptimet negative të serbëve ndaj shqiptarëve – që sollën gjithashtu stigmatizimin e vazhdueshëm të këtij populli – janë të dukshme në veçanti në mediat serbe dhe në qarqet e elitës intelektuale e politike, ku shqiptarët shfaqen si njerëz me bisht të ngjashëm me atë të kafshëve, të prapambetur dhe të paaftë për të krijuar dhe administruar një shtet, gjakatarë e injorantë në përmasë kaq të madhe, sa që nuk dallojnë sheqerin nga bora, fundamentalistë myslimanë etj. Megjithatë, në shumicën e burimeve të disponueshme duket se sugjerohet që serbët nuk i kanë perceptuar shqiptarët tejet negativisht për shkak të dallimeve fetare ose ideologjike, por për shkak të arsyetimeve të ndryshme mbi origjinën dhe historinë. Rezultatet tregojnë se stereotipat negative të serbëve ndaj shqiptarëve janë iniciuar drejtpërdrejtë nga institucionet e nivelit të lartë – kryesisht në kuadër të komunitetit që kontrollohet

nga qarqet akademike dhe politike/shtetërore. Stereotipa të tilla sollën stigmatizimin e vazhdueshëm të shqiptarëve nga ana e serbëve, gjë që shkaktoi urrejtjen, mosbesimin dhe pasoja të tjera negative nga të dyja anët. Si rezultat i asaj që u përmend, ndodh që stereotipat negative sot vijnë nga vetë shoqëria dhe jo drejtpërdrejt nga institucionet, siç ishte rasti dikur.

Konkluzioni i përgjithshëm i këtij punimi do të ishte që Ballkani, sidomos gjatë dy shekujve të fundit, ende përfaqëson një fushë për zbatimin e eksperimenteve politike e ideologjike dhe një vend që ruan kujtimet e dështimeve të përpjekjeve lokale dhe ndërkombëtare për të ndërtuar shoqëritë në përputhje me paradigmat civile. Kjo ndodh sepse Ballkani është një vend pa traditë të mendimit origjinal politik, vend ku nuk është qartësuar kurrë mendimi për të kaluarën osmane dhe jugosllave dhe që kurrë nuk pati shansin për të shprehur përkufizimin e tij të të qenit i civilizuar, të marrëdhënieve të fqinjësisë dhe të së pranueshmes nga ana shoqërore, siç është rasti me Perëndimin.

Literatura:

BAKIC-HAYDEN, M. (1995) Nesting Orientalisms – the Case of Yugoslavia. *Slavic Review*. Vol. 54. nr. 4. fq. 917-931.

BAKIC-HAYDEN, M. AND HAYDEN, R. (1992) Orientalist Variations on the Theme “Balkans”: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, Vol. 51. Nr. 1. fq. 1-15.

BLUMI I. (2011) *Reinstating the Ottomans Alternative Balkan Modernities 1800-1912* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

BURUMA I., MARGALIT A. (2005) *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. New Delhi: Penguin Books India.

BONEFOY, Y. (1993) *American, African, and Old European mythologies*. Chicago: University of Chicago Press.

CLAYER, N. (2012) Në fillimet e nacionalizmit Shqiptar: lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë. përktheu Artan Puto Tiranë. Botime Përpjekja.

COHEN, J. P. (1996) *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History (Lufta sekrete e Serbisë: propaganda dhe mashtrimi i historisë)*. College Station: Texas A&M University Press.

БОРЂЕВИЋ, В. (1913) *Арнаути и велике силе (Arnautët dhe Fuqitë e Mëdha)*, Београд: Штампарија “Доситије Обрадовић”.

FINE, J. (1991) *The early Medieval Balkans: A critical survey from the sixth century to the late twelfth century*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

GASHI S. (2015) *Report on the Debate of the Portrayal of the Ottoman Empire in Kosova History Textbooks*. Eckert. Working Papers 2015/1.

GORANID. (2011) *Orientalist Ethnonationalism: From Irredentism to Independentism Discourse analysis of the Albanian ethnonationalist narrative about the National Rebirth (1870-1930) and Kosovo Independence (1980 2000)*. Disertacion doktorature. Cardiff University.

- KELLEY, B. (2012) *Chronic Myopia: Foundations of Contemporary Western Perspectives on the Balkans*. Denton: University Of North Texas.
- MADGEARU, A. (2008) *The Wars of the Balkan Peninsula: Their Medieval Origins*. Lanham: Scarecrow Press.
- MALCOLM, N. (1998) *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press.
- PEARSALL J., ANDHANKS, P. (2001) *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press.
- ROGEL, C. (2003) "Kosovo: Where It All Began. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, vol. 17. Nr. 1, fq. 167–182.
- RRAPAJ, J. dhe KOLASI, K. (2013) The Curious Case of Albanian Nationalism: the Crooked Line from a Scattered Array of Clans to a Nation-State. *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 44. fq. 185–228.
- SAID, E. (1977) *Orientalism*. London: Penguin.
- SARIC, P. (1990) Alternativa nasilju, *Duga*: 67-69.
- SCHABNEL, A. (2001) *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*. New York: The United Nations University.
- STANKOVIC, S. (1982) *Yugoslavia's Census -- Final Results*. RAD Background Report/59, Yugoslavia.
- STAVILECI, E, NUSHI, P. (2000) *Truths on Kosova*. Prishtina: Albanian World Federation.
- STEFANOVIĆ, Dj. (2005) Seeing the Albanians through Serbian Eyes: The Inventors of the Tradition of Intolerance and Their Critics, 1804-1939. *European History Quarterly* Vol. 35 (3), fq. 465-492.
- SULSTAROVA, E. (2012) Rilindja's place in the orientalism of intellectuals in post-communist Albania. *Annales*, Vol. 22 (2), fq. 391-397.
- SULSTAROVA, E. (2006) *Arratisje nga Lindja: Orientalizmi shqiptar nga Naimi te Kadareja*, Tiranë: Globic press.
- SURROI, V. (2010). *Fadil Hoxha në vetën e parë*. Koha
- SCHWANDNER-SIEVERS, S. (2008) Albanians, Albanianism and the strategic subversion of stereotypes, *Anthropological Notebooks* 14/2, fq. 47–64.
- TODOROVA, M. (1994) The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review* vol. 53(2), fq. 453-482.
- TODOROVA, M. (1996) The Ottoman Legacy in the Balkans në: Carl Brown L. (red.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* New York: Columbia University Press.
- TODOROVA, M. (2004) *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press
- ТУЦОВИЋ, Д. (1946) *Србија и Арбанија*. С предговором Милована Ђиласа
Култура – Загреб–Београд.
- LAURSEN, A. (2002) NATO, the War over Kosovo, and the ICTY Investigation. *American University International Law Review* vol. 17(4), fq. 765-814.
- HAHN, J. G.von (1854) *Albanesische Studien*. Vienna, Austria.
- VICKERS, M. (1998) *Between Serb and Albanian: a History of Kosovo*. London: Hurst.
- WILKES, J. (1995) *The Illyrians*, Oxford: Blackwell.

Artikuj dhe burime të tjera online

HETEMI, A. (2012) (Pa) Varsia e Shqiptarëve (1912 - 2012)"Kosova Press, 23 nëntor 2012, fq. 7.

HETEMI, A. (2013),„Historia; mësimi i mësuar gabimisht"Gazeta Zëri (24 shtator 2013), fq. 9

HETEMI A. (2013) "Ri-interpretim, ndryshim apo përmirsim i Historisë "Telegrafi, 28 mars 2013

ZIMERI, S.&SADIKU, F. (2014) "Knowledge and imperialist power: Jews, Palestinians and other easterners and the Kosovo Orientalist discourse - philosophical/historical review, albphilosopher and reporteri, 7 avgust 2014.

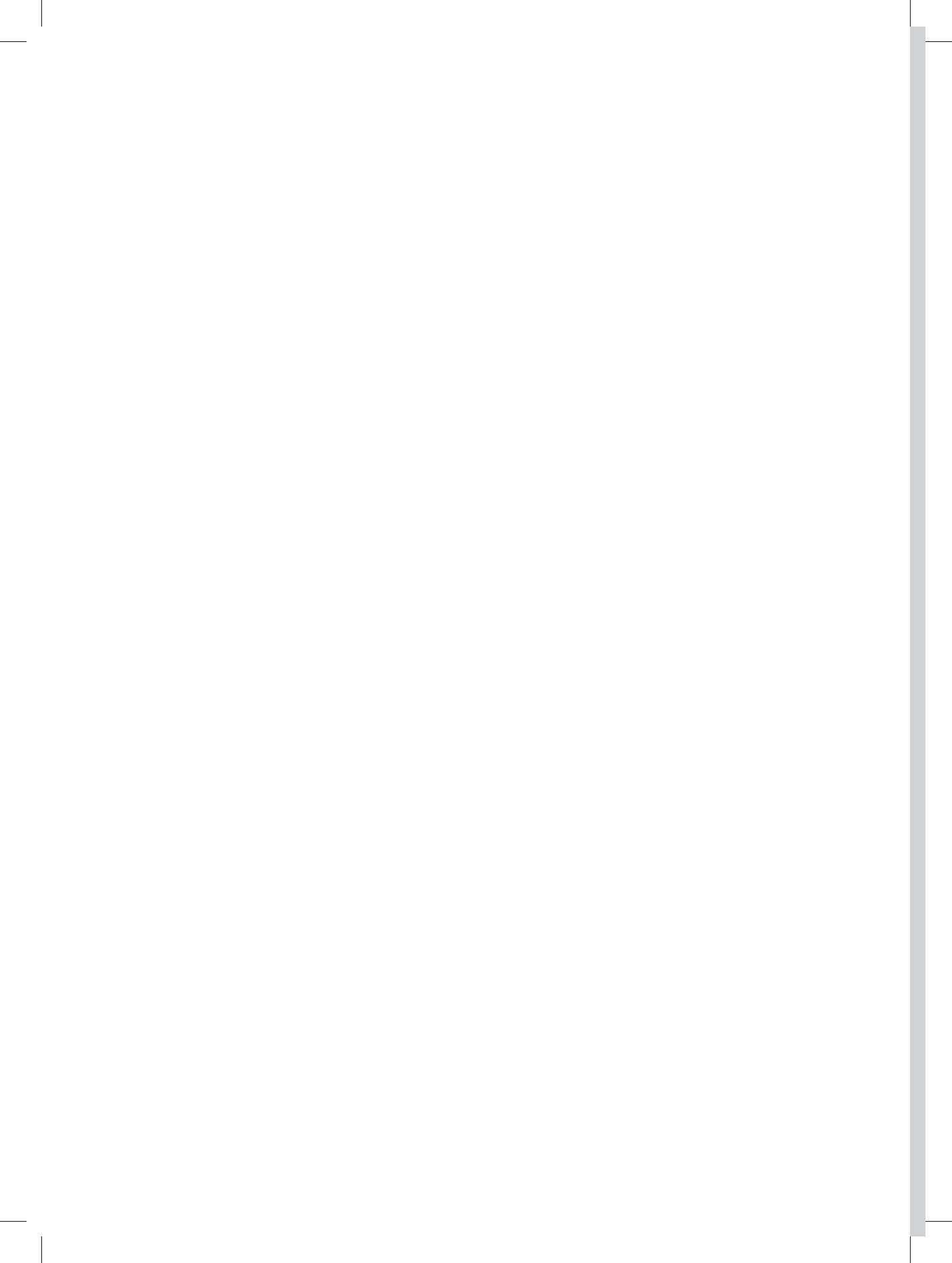
JEZERNIK, B. (2007) Rep kao argument za izlaz na more. i disponueshëm në http://www.danas.rs/dodaci/vikend/rep_kao_argument_za_izlaz_na_more.26.html?news_id=129237http://www.danas.rs/dodaci/vikend/rep_kao_argument_za_izlaz_na_more.26.html?news_id=129237

Intervista me Dritan Egron në <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanians-question-negative-view-of-ottomans> [e parë më 7.05.2015]

Kushtetuta e Republikës Socialiste Fedetarive të Jugosllavisë, 21 shkurt 1974, mund të lexohet në prezantimin zyrtar të Arkivit Jugosllav:

http://www.arhivyu.gov.rs/active/en/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html [e parë më 7.05.2015]

Përktheu: Filip Vukadinoviq

Atdhe Hetemi

University of Ghent

Seeing Each Other: Nesting Orientalisms and Internal Balkanism among the Albanians and South Slavs in the Former Yugoslavia self-perceptions

Abstract:

The article examines the role of the Orientalist and Balkanist discourse in the Former Yugoslavia with a particular focus on Albanians. Here, Western Orientalist and Balkanist stereotypes of the Former Yugoslavia are examined arguing that the Orientalism and Balkanism of peoples living in the Former Yugoslavia is and was viewed differently from Western standards and by the peoples living in the Former Yugoslavia in the way how they perceive each other. In addition, this article analyzes the perceptions of Albanians living in the Former Yugoslavia, both in the sense of how they defined themselves and how they were viewed by the South Slavic majority. Methodologically, the article relies on three seminal works that shall serve as pillars of this theoretical analysis: concepts of Edward Said's "Orientalism," Milica Bakic-Hayden's theories on "nesting Orientalisms" in the Balkans, and Maria Todorova's analysis of the external practices of representation of the Balkans. It is argued that these authors provide a useful theoretical framework for exploring the distribution of the Orientalist and Balkanist discourses in Former Yugoslavia.

Key words:

Albanians, Balkanism, Former Yugoslavia, Orientalism, Serbs, West

